

ΣΥΝΟΨΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ο Ανδρέας Παπανικολάου διδάσκει
Νευροεπιστήμες στο Πανεπιστήμιο του Τέξας.

Και μετά σου λένε οι κακές οι γλώσσες «δύο Έλληνες, τρεις γνώμες». Αλλά να που διαψεύδονται: παρ' όλο που είμαστε δεκατρείς μέχρι τώρα στην παρέα, κι έχει ο καθ' ένας τις απόψεις του, τις προκαταλήψεις του και τις προτεραιότητές του, καταφέραμε να συμφωνήσουμε απόλυτα στο βασικό θέμα που μας απασχολεί. «Όχι», αποφανθήκαμε όλοι, κάποιος ευθέως και κάποιος άλλοι πλαγίως, «δεν κυκλοφορεί παραγωγικό πρότυπο που να εξηγεί επαρκώς την διαδικασία γενέσεως εμπειριών απ' τον εγκέφαλο». Επίσης συμφωνούμε, οι περισσότεροι, ότι παρά την έλλειψη τέτοιου προτύπου η συνείδηση πρέπει να είναι αποτέλεσμα ή προϊόν του εγκεφάλου – πράγμα που άλλωστε χαρακτηρίζει την περιρρέουσα νευροεπιστημονική ατμόσφαιρα, την οποία μεταλαβαίνει, κατά κανόνα, και το πληροφορημένο κοινό. Η συμφωνία επ' αυτού όμως δεν είναι, όπως προείπα, απόλυτη, γιατί έχουμε και τις ενστάσεις του Γιώργου του Παπαδόπουλου, κατά πάσα πιθανότητα της Ελένης Σαββάκη, και τέλος το δικό μου λευκό ψηφοδέλτιο. Εν συνεχεία, οι περισσότεροι πάλι συμφωνούμε ότι αργά ή γρήγορα θα προκύψει και το εναγωνίως αναμενόμενο πρότυπο, αν κι ο Στέλιος Κερασίδης, ο Γιώργος, ο Παναγιώτης κι η Ελένη, ίσως ακόμα κι ο Θανάσης Καράβατος έχουν εκφράσει, άλλος απερίφραστα, άλλος συγκεκαλυμμένα, τις ενστάσεις και τις

αμφιβολίες τους επί του προκειμένου. Εγώ, βέβαια, εδώ ευθυγραμμίζομαι με την μειονότητα κι επαναλαμβάνω ότι και στην περίπτωση που εμφανιζόταν το εν λόγω παραγωγικό πρότυπο, δεν θά 'χαμε τρόπο να το αξιολογήσουμε, να το επικυρώσουμε δηλαδή, ή να το απορρίψουμε, όπως κάνουμε μ' όλα τα πρότυπα σ' όλες τις επιστήμες εμπειρικού περιεχομένου.

Τέλος διακρίνω στις κουβέντες όλων μας μια ουσιαστικότερη, νομίζω, συμφωνία. Μου φαίνεται δηλαδή ότι όλοι μας, ακόμα κι αυτοί που θεωρούν το ποιόν της εμπειρίας ριζικώς διαφορετικό πράγμα απ' τον υλικό εγκέφαλο, αξιούμε κι αποβλέπουμε, πίσω απ' την ποιοτική ανομοιογένεια εμπειριών και ύλης, σε μια πραγματικότητα Ενιαία, Ομοιογενή, Μία κι Αδιαίρετη, κι ως εκ τούτου απαιτούμε κι ελπίζουμε πως έτσι και πρέπει να νοείται. Αυτή η τάση, πρόδηλη στα λεγόμενα κάποιων εξ ημών και υποβόσκουσα στα λεγόμενα άλλων, είναι εντελώς φυσιολογική, όντας βασικό γνώρισμα και δώρο της ελληνικής διανοήσεως στην ανθρωπότητα. Αλλά για να μη νομιστεί ότι ονειρεύομαι ό,τι όνειρα θέλω, επιτρέψτε μου να παραθέσω εδώ ένα-δύο χαρακτηριστικά αποσπάσματα απ' τα κείμενά σας: «... η συνείδηση» λέει ο Ηλίας Κούβελας «δεν είναι κάτι πέραν του φυσικού κόσμου, αλλά έχει να κάνει με τις διεργασίες αυτής της παράξενης μαλακιάς μάζας που ονομάζουμε εγκέφαλο». Κι ο Κώστας Κριμπάς επικυρώνει τα ανωτέρω προσθέτοντας ακόμα εμφαικότερα: «η σημερινή μου παρέμβαση θα μπορούσε να τιτλοφορείται «εις υπεράσπισιν του μονισμού» ή «εις υπεράσπισιν της φυσιοκρατίας». Όντως ο νους, η συνείδηση [...] αποτελούν το τελευταίο [...] και μέχρι στιγμής απόρθητο κάστρο που ανθίσταται στην προσπάθεια μιας φυσιοκρατικής ερμηνείας [...] που θ' αγκάλιαζε τα πάντα και θα καθιστούσε συνεκτική και χωρίς ρήξεις την ερμηνεία αυτή, το φυσιοκρατικό κοσμοείδωλο». Αισθάνομαι, λοιπόν, βαθιά αλληλεγγύη με τον Κώστα ως προς το αίτημα του οντολογικού μονισμού και σφαιρικότητας των θεωριών μας, παρ' ότι συνεχίζω να αμφιβάλω αν ο μονισμός αυτός πρέπει να προκύψει απ' την αναγωγή του νου και του συνειδέναι στην (συμβατική) ύλη. Διότι, τίποτε δεν προεξοφλεί ότι «φύση» και «φυσιοκρατία» είναι έννοιες συνώνυμες της «ύλης», ακριβώς όπως τίποτα δεν μας αναγκάζει να ταυτίσουμε την «φύση» με το «άυλο» ή το «πνευματικό».

Παρενθετικά τώρα, επειδή πιστεύω ότι η σύσταση του δείγματος των απόψεων που έχουν εκφραστεί από μας τους δεκατρείς δεν θα αλλάξει με την συμβολή στη συζήτηση αυτών που ως τώρα κάθονται και μας κάνουν χάζι απ' τις κερκίδες, κι επειδή έχουμε τόσο ξεφύγει απ' τ' αρχικό χρονοδιάγραμμα που φοβάμαι μην τυχόν εκπνεύσει το ενδιαφέρον όλων λόγω του αργού ρυθμού της συζητήσεως, αποφάσισα να σας απαντήσω τώρα, κλείνοντας έτσι τον πρώτο κύκλο και συνάμα αποβλέποντας να επανεσιτιάσω την κουβέντα σε κάποια καίρια σημεία που, αν θιγούν, πιστεύω πως θα την προαγάγουν σ' άλλα επίπεδα. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει καθόλου πως, ανταπαντώντας, είστε υποχρεωμένοι να θίξετε και αυτά ή μόνον αυτά τα σημεία ή ν' απευθύνεστε μόνον σε μένα. Επίσης, το ότι κλείνουμε με την παρούσα εισήγηση τον πρώτο κύκλο, καθόλου δεν αποκλείει την συμμετοχή όσων δεν έχουν ακόμα καταφέρει να μπουν στην κουβέντα. Κλείνουμε λοιπόν αυτήν τη σύντομη παρένθεση κι επανερχόμαστε στην ουσία.

Το πρώτο που θέλω να τονίσω επανερχόμενος, είναι ότι, αλήθεια, ελπίζω αυτά που προείπα στην πρώτη και δεύτερη παράγραφο να εκπροσωπούν επαρκώς τις απόψεις σας. Κι αν δεν τις

εκπροσωπούν ικανοποιητικά πείτε μου να διορθώσω τα λάθη μου. Εν τω μεταξύ θεωρώ δεδομένη την ομοφωνία μας όσον αφορά την έλλειψη παραγωγικού προτύπου. Πρότυπα, βέβαια, υπάρχουν άφθονα –τριάντα ένα μας μέτρησε η Ελένη– μόνον που όλα τους είναι απλώς περιγραφικά, λειψά και εν πολλοίς αντικρουόμενα, πράγμα που επιβεβαιώνει την αρχική μου γνώμη και τη γνώμη πολλών απ' την παρέα, που πιστεύουν πως απέχουμε παρασάγγας από μια ικανοποιητική εξήγηση της παραγωγής εμπειριών απ' τον εγκέφαλο. Και μην μου στεναχωριέσαι, φίλε Τζαβάρα: κανείς νευροφιλόσοφος δεν θα πποηθεί μόνο και μόνο επειδή διαφωνώ, έστω και φωναχτά, με τις εκτιμήσεις τους ή την αισθητική τους, κι ούτε κανένας τους θα εκλάβει την κριτική μου ως απαγορευτική διάταξη κατά της εκφράσεως των απόψεων τους. Αλλά, για να επανέλθω σ' αυτά πού λεγα πριν, ελλείψει παραγωγικού προτύπου, δεν βλέπω πώς είναι δυνατό ο «καλοπροαίρετος μοντέρνος δυϊστής» του Ηλία, ή κι ο αγνωστικιστής (διότι, Ηλία μου, παραμέλησες εμάς τους αδέσμευτους, όταν χώρισες την παρέα σε πίστιν έχοντες υλιστές και δυϊστές), να ενστερνιστούν το σύμβολο της πίστεως των υλιστών δηλαδή το δικό σου, του Αντώνη Μοσχοβάκη του Κώστα Κριμπά, της Ειρήνης Σκαλιώρα, του Κώστα Πόταγα και του Γιώργου Ζαρκαδάκη, για τον ίδιο λόγο που ούτε ο Σωκράτης κλονίσθηκε απ' την σθεναρή επέλαση του Σιμμία, ούτε έσπευσε να υιοθετήσει τις απόψεις του Εμπεδοκλή και των νεο-Πυθαγορείων.

Κι αν, όπως άλλωστε βλέπετε, επιμένω πως μόνο μ' ένα καλά συγκροτημένο παραγωγικό πρότυπο υπάρχει περίπτωση να πιστεί ο δυϊστής ν' αλλάξει γνώμη, κι ο αδέσμευτος να ενταχθεί, είναι γιατί στον κόσμο της σύγχρονης επιστήμης είναι το μόνο θεωρητικό κατασκεύασμα που χαίρει γενικής αποδοχής.

Αλλά εδώ, μου φαίνεται, πρέπει να σταθώ, ν' ακούσω τις διαμαρτυρίες του Αντώνη, του Κώστα Κριμπά και Πόταγα, του Θανάση Τζαβάρα, σίγουρα του άλλου Θανάση, του Καράβατου, και τις ακόμα εντονότερες της Ειρήνης και του Ηλία: «Εάν ο Σωκράτης» νομίζω λένε, «αλλά και ο σύγχρονος δυϊστής και ο τυχόν ανέντακτος, προσέγγιζαν με πραγματικά ανοιχτό μυαλό και μάτια όλα τα όντως αξιοθαύμαστα ευρήματα της σύγχρονης νευροεπιστήμης, πρότυπο - ξεπρότυπο, η αντίθεσή τους στην ιδέα ότι ο εγκέφαλος μπορεί να είναι η πηγή των εμπειριών ίσως να μετριοζόταν κατά τι». Και, φυσικά, με τη λέξη ευρήματα, ή δεδομένα, η Ειρήνη, όπως άλλωστε κι εγώ, φίλε Τζαβάρα που ρώταγες, και όλοι οι άλλοι αναφερόμαστε στην «τυφλή όραση» στον «διοφθαλμικό ανταγωνισμό» του φίλου μας του Λογοθέτη, κι άλλα παρόμοια που κι ο Αντώνης κι ο Ηλίας, αλλά προ πάντων η Ειρήνη, έχουν εκθέσει μεθοδικά και διαυγέστατα). Μάλιστα, η Ειρήνη θα μπορούσε να 'χε προτείνει ότι ο Σωκράτης ίσως ν' άλλαζε στάση, διότι όσο κι αν οι πεποιθήσεις μας απορρέουν απ' την καθ' όλου προσωπικότητα και την ιδιωτική μας ιστορία, δεν μπορεί παρά να τροποποιούνται εν όψει τέτοιων και τόσο σημαντικών ευρημάτων. Αλλά, βέβαια, η Ειρήνη τίποτα τέτοιο δεν ξεστόμισε. Απεναντίας, μας είπε πως, κατά πάσα πιθανότητα, του Σωκράτη τ' αυτί καθόλου δεν θα ίδρωνε, γιατί αυτά τα ευρήματα «αν και εντυπωσιακά, δεν αποτελούν αποδείξεις όσον αφορά την ερμηνεία της υποκειμενικής εμπειρίας». Και συμπληρώνει «αν και, βέβαια, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι [ο Σωκράτης] απαίτησε πολύ λιγότερο από απόδειξη για την δική του πεποίθηση ότι έφευγε να πάει να συναντήσει τους θεούς».

Για να δούμε λοιπόν, Ειρήνη μου, αν θα μπορέσουμε να συμ-

φωνήσουμε: αν εννοείς ότι τα εν λόγω ευρήματα δεν αποτελούν «απόδειξη», με την έννοια ότι δεν συναπαρτίζουν ένα πειστικό παραγωγικό πρότυπο, δεν θα πρεπε να δεχτούμε πως καλά έκανε ο Σωκράτης (ή ο όποιος μη υλιστής) και δεν επείσθη; Διότι, με το να μην αλλάξει κανείς γνώμη όταν δεν συντρέχουν σοβαροί, πειστικοί θέλω να πω, λόγοι, δεν συμπεριφέρεται όπως εγώ και συ κι ο κάθε επιστήμονας, που, ναι μεν, είμαστε έτοιμοι να υποβάλουμε τις πεποιθήσεις μας σε λογικό έλεγχο ή εμπειρικές δοκιμασίες, αλλά τις απορρίπτουμε ή τις τροποποιούμε μόνον αν συντρέχουν σοβαροί λόγοι; Το ερώτημα είναι, βέβαια, τι αποτελεί σοβαρό λόγο ή πειστικά δεδομένα. Εδώ, εσύ κι όλοι όσοι ανήκετε στην κατηγορία των υλιστών/μονιστών του Ηλία, συμπεριλαμβανομένου και του Τζαβάρα αν όχι και του Καράβατου, είσαστε, νομίζω, έτοιμοι να θεωρήσετε ως επαρκώς πειστικά τα ευρήματα που έχεις τόσο καθαρά και ξάστερα παραθέσει. Εγώ, όμως, ο Γιώργος Παπαδόπουλος, η Ελένη κι ο Στέλιος, αποδεχόμεθα μεν αυτά τα ευρήματα αλλά μόνον ως ενδεικτικά του ότι ο εγκέφαλος και οι διεργασίες εντός του είναι αναγκαίες συνθήκες, συνθήκες που χωρίς αυτές καμία εμπειρία δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Δεν αποδεχόμεθα, δηλαδή, ότι αυτά τα ευρήματα αποκλείουν εναλλακτικές ερμηνείες γενέσεως των εμπειριών πέραν της υλιστικής. Κι όπως έχω πει αρχικά, για να πειστώ ότι ο εγκέφαλος παράγει συνείδηση, ότι παράγει εμπειρίες, δεν απαιτώ να μου αποδείξει ο άλλος ότι ο εγκέφαλος αποτελεί και αναγκαία και ικανή συνθήκη. Είπα μάλιστα πως μια τέτοια απαίτηση είναι εντελώς παράλογη. Αντιθέτως, είπα, αυτό που θα μου αρκούσε να πειστώ, όπως νομίζω θ' αρκούσε σ' όποιον καλοπροαίρετο δυϊστή, ιδεαλιστή ή αγνωστικιστή, είναι, απλώς και μόνο, ένα εμπειρικά διαψεύσιμο παραγωγικό πρότυπο βασισμένο σ' αυτά τα ευρήματα.

Ή, να το πω αλλιώς, ο Στέλιος, ο Γιώργος Παπαδόπουλος, ο Πεφάνης, η Ελένη κι εγώ, δεν είμαστε σίγουροι ότι η «τυφή όραση» κι οι υπόλοιπες εφευρέσεις είναι πολύ πιο πειστικές απ' το γεγονός (ή την ψευδαίσθηση) πού 'χει γίνει γενικώς αποδεκτό εδώ κι εικοσιπέντε τόσους αιώνες και που εκφράζεται με το ρητό «νους υγιής εν σώματι υγιή», εκτός κι αν τα νέα αυτά ευρήματα συναπαρτίζουν ένα παραγωγικό πρότυπο. Κι είναι πασιφανές, ότι όσο κι αν μερικοί από μας ορεγόμαστε κάτι τέτοιο, κι όσο πειστικές κι αν είναι του φίλου μας του Αντώνη οι προβλέψεις πως όπου νά ναι έφτασε, το πρότυπο περί ου ο λόγος, ακόμα να φανεί! Αλλά αντί αυτού καταφθάνουν απανωτά πολλά και διάφορα δήθεν πρότυπα, που συχνά τό 'να αναιρεί τ' άλλο, όπως μπορεί να διαπιστώσει ο καθένας μας διαβάζοντας τον σχετικό κατάλογο πού 'χει καταρτίσει η Ελένη. Και γι' άλλη μια φορά, το θεωρώ δεδομένο πως όλοι μας συμφωνούμε ότι μεταξύ ενός παραγωγικού κι ενός απλώς περιγραφικού προτύπου που συνίσταται σε λεκτικές περιγραφές ή εικονίτσες με βελάκια, χάσμα μέγα εστήρικται. Κι επίσης θεωρώ αυτονόητο και γενικώς αποδεκτό ότι μια απλή συσσώρευση «αναγκαίων συνθηκών», όσο εκτενής και νά 'ναι, δεν μετατρέπει αυτόματα ένα περιγραφικό πρότυπο σε παραγωγικό.

Τώρα, όσον αφορά την γνώμη ότι ο Σωκράτης δεν απαιτούσε καν απόδειξη για να στηρίξει την πεποίθησή του στην ανεξάρτητη σώματος ύπαρξη της ψυχής ή της συνειδήσεως, επιτρέψτε μου να σας πω ή να σας υπενθυμίσω, ότι η απόδειξη που πρότεινε στην παρέα πού 'χε μαζευτεί στη φυλακή την τελευταία του μέρα, ήταν άρτια, δεδομένου ότι η θεωρία της αναμνήσεως και η θεωρία των ιδεών, τις οποίες η απόδειξη προϋπέθετε, είχαν ήδη γίνει αποδεκτές απ' αυτόν και την παρέα του. Αυτό βέβαια δεν

σημαίνει ότι οι θεωρίες αυτές είναι σωστές – απλώς λέω ότι γι αυτούς που τις αποδέχονταν ως σωστές κι έγκυρες, η απόδειξη, οι αποδείξεις μάλλον, ήταν και παραμένουν άρτιες. Άλλωστε, όλη η διάνοηση της Δύσης αποτελεί όχι μόνον μια σειρά υποσημειώσεων στον Πλάτωνα, όπως έλεγε ο Whitehead αλλά, εν πολλοίς, μία ατέρμονη επανεξέταση αυτών των συγκεκριμένων θεωριών. Εγώ βέβαια δεν έχω ιδέα για το αν οι θεωρίες είναι ή δεν είναι σωστές. Απλώς πιστεύω πως λογική αδεξιότητα είναι το τελευταίο πράγμα που θα μπορούσε κανείς να καταλογίσει στον πλατωνικό Σωκράτη. Παρεμπιπτόντως, αυτός εδώ είν' ένας λόγος για τον οποίο θα πρέπει να διαφωνήσω με την πρόταση του φίλου μου Καράβατου, ότι ο Σωκράτης θα έτεινε «ευήκοον το ους» στο τραγούδι των σειρήνων της σύγχρονης νευροεπιστήμης. Μου φαίνεται, που λες Θανάση, ότι απόπειρες σαν κι αυτή του Angelergues να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ εμπειριών και εγκεφαλικών διεργασιών με αφορισμούς, όπως αυτόν που χρησιμοποιείς ως προμετωπίδα στο κείμενό σου, ή με όρους όπως «δυαδικότητα» που υποτίθεται σημασιοδοτεί κάτι αλλιώτικο απ' τον όρο «δυϊσμός», θα φάνταζαν στον Σωκράτη σοφιστικά λογοπαίγνια στο μέτρο που ο κάθε όρος, η κάθε έκφραση, είχε περισσότερα του ενός και αλλοπρόσαλλα νοήματα. Και πολύ φοβούμαι ότι ο όρος «δυαδικότητα» ή ο αφορισμός «Κανένα ανθρώπινο ον δεν γνωρίζει τον κόσμο μόνον με τη συνείδησή του, μόνο με τις πληροφορίες που δέχεται» επιδέχονται εναλλακτικές και μάλιστα εκ διαμέτρου αντίθετες ερμηνείες.

Τι εννοώ; Να, αυτά τα ποσοστά που ονομάζεις, και σωστά τα ονομάζεις, «παράδοξα», όπως αυτά του Francois-Bernard Michel (δηλαδή το άσθμα είναι 100% σωματικό και 100% ψυχολογικό), εσύ μεν τα θεωρείς ενδεικτικά μιας μονιστικής θεωρήσεως του κόσμου ο δε φίλος μας ο Ηλίας, τα θεωρεί ενδεικτικά μιας δυϊστικής. Ο σύγχρονος δυϊστής, μας λέει ο Ηλίας, πιστεύει ότι «το σύμπαν αποτελείται 100% από ύλη και 100% από μη-ύλη». Γι αυτό λοιπόν κι εγώ υποθέτω πως τέτοιου είδους θεωρητικά αποφθέγματα, του Σωκράτη θα του θύμιζαν τα «αινιγματώδη ρηματίσκια» με τα οποία οι σύγχρονοί του Εφέσιοι προφασίζονταν πως φιλοσοφούσαν. Βέβαια, αυτό εδώ είναι μια εικασία βασισμένη μεν στην μελέτη μου της Σωκρατικής κριτικής των «ρεόντων», την οποία και αναφέρεις –και σ' ευχαριστώ– αλλά, παρ' όλα ταύτα, παραμένει μια απλή εικασία. Γι αυτό λοιπόν θα σε παρακαλούσα, εσένα κι όλη την παρέα, αν δείτε πως ερμηνεύω τις γνώμες τρίτων λανθασμένα, ή αν διαπιστώσετε πως εκλαμβάνω πάλι λανθασμένα όποια δική σας άποψη, να μου το πείτε να διορθώσω το σφάλμα μου. Γιατί, διαφορετικά, θα αντιπαρερχόμεθα ο ένας τον άλλον σαν τα καράβια του Καββαδία που θα τ' ακούμε «αθέατα στην καταχνιά περνώντας να σφυρίζουν και να κλαίνε».

Αν όμως συμφωνείτε μ' αυτά που έχω ως τώρα πει, κι αν επιπλέον πιστεύετε καθώς κι εγώ, ότι για να μεταπειστεί ο όποιος καλοπροαίρετος δυϊστής ή μονιστής (υλιστής ή ιδεαλιστής), ο κάθε Μωαμεθανός ή Χριστιανός, ο κάθε Αγνωστικιστής, Ψυχαναλυτής ή Άθεος, απαιτείται ένα άρτια συγκροτημένο, εμπειρικώς διαψεύσιμο παραγωγικό πρότυπο, τότε επιτρέψτε στον Γιώργο τον Παπαδόπουλο και σ' εμένα ν' αμφισβητήσουμε την πρόταση ότι ο υλικός εγκέφαλος παράγει εμπειρίες, μα πιο πολύ, επιτρέψτε σ' εμάς τους δυό, κι επί πλέον στον Στέλιο και στην Ελένη, να δυσπιστούμε ότι η εγκυρότητα της υπό αμφισβήτηση προτάσεως ερείδεται στα ευρήματα της σύγχρονης νευροεπιστήμης, όπως ακριβώς όλοι μας αμφισβητούμε την εγκυρότητα των θεωρητικών

προσπαθειών των κατά καιρούς διϊστών (όπως αυτή του Eccles) να προσδιορίσουν τον τρόπο που ψυχή και σώμα αλληλεπιδρούν, και, τέλος, επιτρέψτε μου ν' αλητεύω στο γνωσιολογικό πουθενά, κι ας μην έχω «Άγιο ποιον να προσκυνώ, ούτε καντήλι σ' άδειον ουρανό», πού λεγε κι ο μακαρίτης ο Γκάτσος. Γιατί δίκιο έχεις φίλε μου Τζαβάρα, οι μη ενταγμένοι πάντα τραβάνε ζόρι – πράγμα που διαπίστωσα εξ απαλών ονύχων και πολύ πριν αποτολμήσω το επιμορφωτικό μου προσκύνημα στην άπω Εσπερία.

Θά 'χετε ασφαλώς διαπιστώσει πως κάθε λίγο αναφέρομαι στους ποιητές και στους οραματιστές μας. Το διαπίστωσα λοιπόν κι εγώ, και τώρα αναρωτιέμαι μην τυχόν συμβαίνει αυτό, επειδή κι εμείς κατά βάθος συζητάμε για οράματα, για «κοσμοειδωλα» που είπε προηγουμένως ο Κριμπάς, ή μάλλον για ερμηνείες, για εναλλακτικές ερμηνείες των ίδιων ακριβώς δεδομένων που καταλήγουν σε διαφορετικά κοσμοειδωλα. Βέβαια, ο Τζαβάρας, όπως θά χετε άλλωστε διαβάσει, φαίνεται να υποστηρίζει ότι είναι εντελώς φυσιολογικό κι αναπόφευκτο τα ίδια δεδομένα, τα ίδια γεγονότα να ερμηνεύονται εναλλακτικά. Η Ειρήνη, επίσης, φαίνεται πως πρεσβεύει το ίδιο πράγμα, όταν μας λέει πως «τα ίδια δεδομένα από άλλους θα θεωρούνται ως πειστήρια και άλλοι θα τα θεωρούν άσχετα». Μόνο που η Ειρήνη θεωρεί ότι μόνον οι άμοιροι επιστήμης στους οποίους, όλως παραδόξως, συγκαταλέγει και τον Σωκράτη, έχουν το προνόμιο να ερμηνεύουν όπως θέλει ο καθένας τα ίδια ακριβώς δεδομένα. Όχι όμως και οι επιστήμονες –κι εδώ η γνώμη της κι η γνώμη του Τζαβάρα δίστανται– οι οποίοι επιστήμονες έχουν αυστηρά επιστημονικά κριτήρια ερμηνείας δεδομένων και είναι εις θέσιν να αναθεωρούν, εν όψει των πειραματικών δεδομένων, ακόμα και τις θεμελιώδεις τους πεποιθήσεις, αν οι τελευταίες προσκρούουν στην επιστημονικά εμπειριστατωμένη πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, οι επιστήμονες τουλάχιστον, δεν είναι θεμιτό να ερμηνεύουν τα ίδια δεδομένα έτσι ώστε τα δεδομένα να συμβαδίζουν με τις θεωρητικές ή «φύσει πρότερες» θέσεις τους. Τα λέω καλά, Ειρήνη;

Τα δεδομένα λοιπόν, σύμφωνα με την Ειρήνη αλλά όχι και με τον Τζαβάρα, δεν ευνοούν εξ ίσου όλες τις πεποιθήσεις και όλες τις θεωρητικές θέσεις. Στην προκειμένη περίπτωση τα δεδομένα ευνοούν την θέση που λέει πως ο υγιής ψυχισμός εξαρτάται απ' την υγεία του σώματος (και επομένως ότι κακώσεις του σώματος έχουν επιπτώσεις στον ψυχισμό, όπως π.χ. στην περίπτωση της «τυφλής οράσεως») και την επαληθεύουν καθημερινώς. Οπότε, αν ρωτήσουμε εάν τα ευρήματα αυτά είναι περισσότερο συμβατά με την πρόταση πως ο εγκέφαλος παράγει εμπειρίες παρά με αντίθετες προτάσεις, η Ειρήνη αλλά και ο Θανάσης Τζαβάρας και φυσικά όλοι οι υλιστές, είτε πρεσβεύουν είτε δεν πρεσβεύουν πως τα ίδια δεδομένα επιδέχονται εναλλακτικές ερμηνείες, θα απαντήσουν στην ερώτηση καταφατικά.

Εμείς όμως, στη μειονότητα, ο Γιώργος Παπαδόπουλος ο Στέλιος η Ελένη κι εγώ, δεν το βάζουμε κάτω. Ναι μεν, θα λέγαμε, κατά κανόνα, τα εμπειρικά δεδομένα δεν είναι το ίδιο συμβατά μ' όλες τις θεωρητικές προτάσεις, αλλά, όσο πιο σαφή είναι, τόσο περισσότερο τείνουν να ευνοούν την μια και να διαψεύδουν άλλες. Διαφορετικά, κάθε επιστημονική δραστηριότητα θα καταντούσε ένα κενό περιεχομένου παιγνίδι, απ' αυτά που έπαιζαν οι σοφιστές του παρελθόντος και που παίζουν οι αποδομιστές της σήμερα. Αυτό όμως, συνεχίζουμε εμείς οι τέσσερις (λέω εγώ τέσσερις αλλά, αν πρέπει να πω τρεις, δύο ή ένας, με ειδοποιείτε, έτσι παιδιά;) δεν σημαίνει πως το ίδιο ακριβώς ισχύει και με θεω-

ρητικές προτάσεις μεγάλης εμβέλειας, προτάσεις μεταφυσικές, όπως αυτή που συζητάμε. Αντιθέτως, θεωρούμε προφανές πως ακριβώς τα ίδια δεδομένα έχουν στη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας χρησιμοποιηθεί για να στηρίξουν τόσο τον ιδεαλισμό του εύστροφου Berkeley, τον προβληματικό διϊσμό του Καρτέσιου, την θεοσέβεια του Νεύτωνα και του Einstein όσο και τον αδιάλλακτο πραγματισμό του Neils Bohr, τον ομοίως ακάματο αναγωγισμό του Αντώνη και τον υλικό μονισμό του Ηλία, του Κώστα Κριμπά, της Ειρήνης, του Κώστα Πόταγα και του Γιώργου Ζαρκαδάκη. Κάποιοι εξ ημών, αναλογιζόμενοι αυτά τα δεδομένα, διαβλέπουν πίσω τους συγκυριακές αλληλεπιδράσεις κι αλληλουχίες απροσμέτρητων τυφλών κι απροσώπων δυνάμεων που εντελώς τυχαίως συγκλίνουν και συγκροτούν ανεύθυνα συστήματα, συστήματα χωρίς σκοπό –ανθρώπους εννοώ– τα οποία, πάλι τυχαίως (και παραδόξως) ενέχουν επαρκή βαθμό ευταξίας, ώστε να προκύπτει από ένα τους τμήμα –απ' τον εγκέφαλό τους– η ψευδαίσθηση του αυτοελέγχου, της υπευθυνότητας και οι παντοειδείς κι απειράριθμες ηδονές και οδύνες κι οι επίσης απειράριθμες έννοιες, όπως «τετραγωνική ρίζα του δύο» ή «αθανασία».

Άλλοι πάλι, αναλογιζόμενοι ακριβώς τα ίδια δεδομένα και μη δυνάμενοι να εννοήσουν πώς θά ταν ποτέ δυνατό απρόσωπες, άσκοπες, τυχαίες κι αυτοκινούμενες εστίες ύλης κι ενέργειας, να διαμορφώνουν έλλογα συστήματα με προθέσεις και σκοπούς –πάλι ανθρώπους εννοώ– που πηγαίνοντας ενάντια στην ίδια τους τη φύση μπορούν ακόμα και ν' αυτοκαταστραφούν ένεκεν ανυποστάτων (κατά τους υλιστές) πραγμάτων, ή μη-όντων, όπως η αίσθηση του χρέους ή της ελευθερίας, δεν μπορούν παρά να συμπάλλουν με τον Δαυίδ: «ως εμεγαλύνθη τα έργα σου Κύριε πάντα εν σοφία εποίησας». Τέλος, αναλογιζόμενοι τα ίδια ακριβώς δεδομένα, ο μεν Στέλιος καταλήγει να ομολογήσει την αδυναμία μας να εννοήσουμε πώς ο εγκέφαλος παράγει συνείδηση βάσει αυτών των δεδομένων, ο δε Παπαδόπουλος να αρνηθεί πως έχουν τίποτα να συνεισφέρουν στον εν λόγω προβληματισμό. Εγώ, εν τω μεταξύ καταλήγω κάθε φορά και πιο μπερδεμένος κι αναποφάσιτος ως προς το αν ο εγκέφαλος παράγει συνείδηση, αλλά όλο και πιο σίγουρος ως προς το αναπόδεικτο –μέσω επιστημονικών μεθόδων, δηλαδή εμπειρικών διαψεύσιμων προτύπων– της όποι-ας θέσης, είτε υλιστικής είτε διϊστικής, δεδομένης της διχοτομήσεως του επιστητού σε πράγματα υλικά και άυλα. Προφανώς, λοιπόν, κάποια προβλήματα, προβλήματα όπως η γένεση των εμπειριών, η ελευθερία της βουλήσεως ή η ύπαρξη του Θεού, δεν είναι δυνατό να επιλυθούν μόνο και μόνο με τη συσσώρευση επιστημονικών δεδομένων. Πιθανώς όμως να μπορούσαν να επιλυθούν –τα δύο πρώτα τουλάχιστον– με την βοήθεια διαψεύσιμων παραγωγικών προτύπων. Αλλά όταν η δημιουργία τέτοιων προτύπων είναι πράγμα ανέφικτο όπως μας εξήγησε πολύ όμορφα ο Πεφάνης (κι όπως όλοι μας, νομίζω, λίγο – πολύ πιστεύουμε πως κάπως έτσι έχουν εδώ τα πράγματα) κάποιοι κάνουν χρήση άλλων κριτηρίων, πέραν των συμβατικά επιστημονικών, όπως π.χ. ηθικών-δεοντολογικών ή καθαρώς λογικών κριτηρίων (όπως νομίζω κάνει ο Πλάτων) για να βρουν άκρη· άλλοι αποδέχονται τις λύσεις που τους προφέρουν οι εξομολογητές τους, οι «γέροντές» τους, οι κομισάριοί τους, ή η θεία τους η Κατίνα· άλλοι πάλι, όπως οι σύντροφοι απ' τον Βόλο που μνημόνευσε ο φίλος μας ο Τζαβάρας, αποδέχονται ως λύση τ' αποτελέσματα τυπικώς αισθόγων και ουσιαστικά γελοίων αρχαιρεσιών· άλλοι βολεύονται όπως – όπως με το είδος της όχι και τόσο ξεκάθαρης σοφίας που εκφράζει ο Σαββόπουλος

λέγοντας «του Θεού η χάρη μας φυλάει απ' τα σουξέ κι ο ουραγοκόταγκος απ' τα θεϊκά εφέ». Τέλος, κάποιοι άλλοι παραμένουν μετέωροι.

Όσο για μένα, εν όψει του αγνωστικισμού που έχω πλεονάκις ομολογήσει όσον αφορά το ζήτημα της γενέσεως των εμπειριών, λογικό είναι να αιωρούμαι κι εγώ έως ότου με επαναπροσγειώσει η άφιξη του παραγωγικού προτύπου που λέγαμε. Αλλά, δεδομένης της μόνης πεποιθήσεως που έχω ως τώρα εκφράσει, ότι και να προκύψει τέτοιο πρότυπο πάλι άχρηστο θα 'ναι καθότι μη-διαψεύσιμο, πάλι θα βρεθώ μετέωρος, εκτός κι αν με πείσετε για την πιθανότητα δομήσεως και αξιολογήσεως ενός τέτοιου προτύπου, πράγμα που δεν νομίζω πως ούτε ο Αντώνης ούτε ο Ηλίας ούτε ο Κώστας Κριμπάς ούτε ο Γιώργος Ζαρκαδάκης ούτε η Ειρήνη έχουν καταφέρει – εκτός και αν κάνω λάθος, στην οποία περίπτωση, παιδιά, διορθώστε με. Ούτως, λοιπόν εχόντων των πραγμάτων, δεν νομίζω πως θα χάναμε και τίποτα αν προσπαθούσαμε, ο καθείς κατά δύναμη, να συνεισφέρουμε σε μια ριζικά διαφορετική προσέγγιση του προβλήματος που μας απασχολεί, αρχίζοντας με την εναλλακτική διχοτόμηση των φυσικών πραγμάτων που έχω πολλές φορές υπαινιχθεί.

Εν τω μεταξύ, καλά θά 'ταν ν' αποφεύγαμε προσπάθειες επίλυσης του προβλήματος με τρόπο που στην ουσία το ... διαλύουν. Λύσεις που αρχίζουν μεν με την παραδοχή ότι ο κόσμος είναι διφυής, ότι συνίσταται σε ύλη και μη ύλη, αλλά που καταλήγουν στην υποβάθμιση της δεύτερης κατηγορίας – πράγμα που είναι έτοιμοι να πράξουν πάντες οι υλιστές για ν' αποκατασταθεί έτσι η ενότητα της φύσεως, το κατά τον Κριμπά «φυσιοκρατικό κοσμοείδωλο». Όσο για την υποβάθμιση, επιτυγχάνεται σχετικά εύκολα με τη μετονομασία των εκφάνσεων του ψυχισμού από «φαινόμενα» σε «επιφαινόμενα». Αλλά, απλές κουβέντες, ρήματα μαζί και ρηματίσκια, δεν αλλάζουν τη φύση των πραγμάτων. Λεκτικοί διαχωρισμοί και κατατάξεις δεν ανταποκρίνονται αναγκαστικά σε ουσιαστικές διαφορές των σημειομένων. Κι εγώ, προσωπικά, ποτέ δεν κατάλαβα ποια ακριβώς είναι η διαφορά ενός φαινομένου απ' ένα επιφαινόμενο, ενός πόνου, π.χ. και μιας πέννας, δεδομένου ότι και τα δυο είναι πράγματα που φαίνονται σε μένα. Αλλά επ' αυτού έχει μιλήσει πολύ καθαρά η Ελένη, οπότε τ' αφήνω προς στιγμή, για να ασχοληθώ με κάτι παραπλήσιο, δηλαδή με την ανασκευή των επιχειρημάτων των υλιστών ότι το να θεωρεί κανείς τις εμπειρίες αληθινές, είναι φενάκη. Συγκεκριμένα, ο Αντώνης μου καταλογίζει ευθέως τη λογική πλάνη που ονομάζουμε «λήψη του ζητουμένου», επειδή επιμένω ότι εμπειρίες και εγκέφαλοι είναι ριζικώς διαφορετικές αλλά ομοίως πραγματικές οντότητες. Η ίδια νομίζω κατηγορία προκύπτει, εμμέσως τουλάχιστον, απ' τη «δεύτερη δήλωση» του Κώστα Κριμπά.

Πριν όμως καταπιαστώ μ' αυτό το πολύ δύσκολο ζήτημα, θά 'θελα να σταθώ για λίγο και να πω δύο λόγια για μια ιδιάζουσα στάση απέναντι στα πράγματα, τη στάση του Στέλιου Κερασίδη και του Παναγιώτη Πεφάνη. Είναι μια στάση που έχω κι εγώ κατά καιρούς υιοθετήσει και που οι δύο μας φίλοι περιγράφουν λιτά, διαυγέστατα και αφοπλιστικά: «Πρέπει», μας λέει ο Στέλιος, «ο εγκέφαλος να παράγει εμπειρίες, το νοιώθω πως έτσι είναι, αν και ούτε μπορώ να το αποδείξω ούτε, νομίζω, κι είναι δυνατό ν' αποδειχθεί βάσει των στοιχείων που 'χουμε τώρα στη διάθεσή μας». Τα ίδια μας λέει κι ο Παναγιώτης. Αναρωτιέμαι, λοιπόν, παιδιά και λέω: (α) Δεδομένης της κοινής μας αποδοχής ότι είναι αδύνατο να δείξουμε ή να μας δείξουν εάν και πώς ο εγκέφαλος παράγει

εμπειρίες και (β), δεδομένου ότι όλα τα σχετικά στοιχεία και ευρήματα μπορούν κι έχουν χρησιμοποιηθεί προς υποστήριξη εκ διαμέτρου αντιθέτων μεταφυσικών θέσεων, δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε τα κατωτέρω (μεταξύ άλλων) ισοπίθανα; Ότι δηλαδή, πρώτον, η πρόταση πως ο εγκέφαλος παράγει εμπειρίες είναι ισοπίθانه με μια δεύτερη πρόταση, ότι κάποια μη συμβατικά υλική αρχή εκφράζεται μέσω της συμβατικής ύλης του εγκέφαλου (μια πρόταση παρεμπιπτόντως, που έχει συζητήσει σοβαρά ο William James στο δοκίμιο του περί Αθανασίας, On immortality) και επίσης με μια τρίτη πρόταση, ότι δεν υπάρχουν συμβατικώς υλικά και μη υλικά πράγματα, αλλά κατά κάποιον τρόπο (που οι διανοούμενοι τους οποίους αναφέρει ο Καράβατος προσπαθούν εις μάτην –κατά την εκτίμησή μου– να αρθρώσουν) το κάθε υπαρκτό, τούβλο ή ιδέα, είναι φτιαγμένο απ' την ίδια ουσία που ούτε συμβατική ύλη ούτε συμβατική μη-ύλη είναι, πράγμα που σημαίνει ότι η σχέση εμπειριών και εγκέφαλου δεν είναι σχέση μεταξύ δύο ασυμβιβάστων και φύσει ανομοίων πραγμάτων.

Φαντάζομαι πως συμφωνούμε, Στέλιο και Παναγιώτη, πως αν αποδεχτούμε –όπως όντως αποδεχόμεθα– τις προϋποθέσεις (α) και (β), οι τρεις προτάσεις που προανέφερα (κι άλλες που θα μπορούσαμε να επινοήσουμε) είναι πράγματι ισοπίθανες. Επίσης, πιστεύω ότι συμφωνείτε πως η πρώτη πρόταση συνεπάγεται ένα σύμπαν λιγότερο φιλικό στον άνθρωπο, σ' αντίθεση με την δεύτερη και με την τρίτη, η αποδοχή των οποίων έχει συμβάλλει τα μέγιστα στην δόμηση ευνομούμενων κοινωνιών. Αλλά ας μην επεκταθούμε σ' άλλα θέματα, δεδομένου ότι, για να προωθήσουμε αυτή μας την συζήτηση, το μόνο που πρέπει ν' αποδεχθούμε από κοινού είναι ότι κάποιος που πιστεύει στη δεύτερη ή την τρίτη πρόταση θα διάγει, κατά πάσα πιθανότητα, βίο πιο ελεύθερο υπαρξιακών αγωνιών, κι ως εκ τούτου ευτυχέστερο, από κάποιον που πιστεύει στην πρώτη.

Κι αν συμφωνούμε στ' ανωτέρω, γιατί, λέτε, να προτιμούμε την πρώτη, παρ' όλο που όλες είναι, είπαμε, αντικειμενικά ισοπίθανες; Δεν ξέρω. Υποθέτω όμως πως ένας λόγος που κλίνουμε προς την πρώτη, κι ας μην μας συμφέρει, είναι ότι, όπως λέει κι ο Ζαρκαδάκης, κι η Ειρήνη αλλά κι εσύ Στέλιο, κάθε τόσο, φαινόμενα των οποίων τα αίτια θεωρούνταν μη-υλικά (θεϊκά, πνευματικά, κ.λ.π.) αποδειχνεται πως είναι τόσο συμβατικά όσο και τα αίτια του κεραυνού και της βροντής, που κι αυτά κάποτε αποδίδονταν στην οργή του Δία. Μετά, έχουμε όλοι μας πικράν πείρα και πνευματιστικές, έξω-φυσιοκρατικές αρχές κι οντότητες και από τον τρόπο που χρησιμοποιήθηκαν στα πλαίσια οργανωμένων θρησκειών, πράγμα που ώθησε πολλούς από μας, ιδιαίτερα στα νιάτα μας, τότε που είμαστε παντογνώστες, να πετάξουμε στον κάλαθο των αχρήστων μαζί με τους 100.000 θεούς που λες κι εσύ, Στέλιο μου, και μαζί με τα «ζωτικά πνεύματα» της Ειρήνης, άπαντα τα διδάγματα του κατηχητικού σχολείου και της θείας μας, και ν' αποδεχτούμε στη θέση τους την πραγματικότητα του Δημοκρίτου, την πραγματικότητα των τυχαίως κινουμένων υλικών ατόμων στο απόλυτο τίποτα.

Αλλά θέλω να πιστεύω πως αυτά δεν είναι πλέον σοβαρές δικαιολογίες για τις επιλογές μας. Μεγαλώνοντας είδαμε πως ούτε και το Δημοκρίτειο κοσμοείδωλο μας καλύπτει και συμφωνήσαμε, τόσο εσείς κι εγώ, όσο και ο Γιώργος Παπαδόπουλος κι η Ελένη, ότι παρ' όλη την «συνεχώς αυξανόμενη πληθώρα εμπειρικών ευρημάτων για τα εκπληκτικά και θαυμαστά πράγματα που μπορούν και κάνουν οι εγκέφαλοι», που μας λέει η Ειρήνη, μας

είναι ακόμα αδύνατο να εξηγήσουμε πώς αυτοί οι εγκέφαλοι παράγουν εμπειρίες. Μεγαλώνοντας επίσης διαπιστώσαμε πως οι υλιστικές αρχές – όπως ο ιστορικός υλισμός που κάποτε μάγεψε κόσμο και κοσμάκη, δεν έχουν εκπορευτεί λιγότερο απ' τις πνευματιστικές κι ούτε έχουν εμπνεύσει λιγότερα εγκλήματα εν ονόματι ουτοπιστικών γηίνων παραδείσων. Τέλος, μεγαλώνοντας μάθαμε πως, όπως λέει κι η Ελένη, το να είναι μια ιδέα της μόδας ή να θεωρείται «politically correct» απ' την επιστημονική κοινότητα δεν καθιστά την ιδέα ορθή.

Οπότε, Παναγιώτη και Στέλιο, εν όψει των ανωτέρω, εν όψει του γεγονότος ότι η πρώτη πρόταση συνεπάγεται μεγαλύτερους υπαρξιακούς πονοκεφάλους απ' τις άλλες, αλλά και από την κατάσταση της αβεβαιότητάς μου, (με τον δαίμονα του αγνωστικισμού στην πλάτη –αυτόν τον έκπτωτο αδερφό του Σωκρατικού δαίμονα– να μου ψιθυρίζει επίμονα στ' αυτί «μην χάνεις τζάμπα τον καιρό σου κι απάντηση σε κάτι τέτοια προβλήματα δεν υπάρχει»), εν όψει λοιπόν όλων αυτών, γιατί τελικά να συμπεριφερόμεθα σαν τον χωριάτη της παροιμίας που για να μην τον πιάσουν κοροϊδοί, αποποιείται μια προσφορά που σίγουρα τον συνέφερε; (παιδιά, όντως υπάρχει μια τέτοια παροιμία αλλά δεν μπορώ να τη θυμηθώ – μπας και την ξέρει κανένας;)

Τέλος πάντων, πολλά είπα, παρ' όλο που αυτό που θέλω να εκφράσω είναι απλό. Εάν, θέλω να πω, το μηχανιστικό/ υλιστικό/ αναγωγιστικό θεωρητικό κοσμοείδωλο είναι ισοπίθανο με τα εναλλακτικά που προανέφερα, κι αν η αποδοχή – αλλά η αληθινή, η βαθιά κι απόλυτη αποδοχή ενός απ' αυτά, συνεπάγεται μια ζωή καλύτερης ποιότητας, γιατί ντε και καλά να πάμε με το πρώτο; Ίσως εδώ να μας δώσουν ένα χεράκι οι ψυχίατροι της παρέας, οι δυο Θανάσηδες. Αλλά ας μην αρχίσουν, ούτε αυτοί ούτε εμείς, δικαιολογίες του τύπου ότι τάχα το πρώτο κοσμοείδωλο δρα ως κίνητρο ή πως διευκολύνει την επιστημονική έρευνα και την πρόοδο της ανθρωπότητας, ενώ τ' άλλα την κωλύουν με το να προωθούν το «πίστευε και μη ερεύνα» κι άλλα τέτοια που συντείνουν στον πνευματικό λήθαργο, διότι αλήθεια αδυνατώ ν' αποδεχτώ ότι οι μεν Λεύκιππος, Δημόκριτος, La Mettrie, Laplace κ.λ.π. είναι οι φωστήρες της ανθρωπότητας οι δε Πλάτωνας, Αισχύλος, Καρτέσιος, Νεύτωνας, Mendel ή ο Einstein είναι οι σκοταδιστές της παρέας. Οπότε λοιπόν, γι' άλλη μια φορά, γιατί να λες, Στέλιο, ότι ο εγκέφαλος παράγει εμπειρίες και γιατί κι εγώ να έρχομαι να σου κάνω σ' αυτό το πόστο παρέα, όταν δεν παραπαίω στην αντίπερα όχθη ή στο μεταξύ τους γνωσιολογικό «πουθενά»;

Γνωρίζω, βέβαια, ότι κάποιος που τελικά καταλήγει να πιστεύει σε κάτι βαθιά κι απόλυτα, δεν φτάνει ποτέ σ' αυτό το σημείο μετερχόμενος τον τρόπο του μηχανολόγου, ας πούμε, ο οποίος φτάνει στη λύση ενός προβλήματος λύνοντας απανωτά και με προκαθορισμένη σειρά την μια, ήδη γνωστή, διαφορική εξίσωση μετά την άλλη. Γνωρίζω δηλαδή και πιστεύω ότι καταλήγει κανείς στην απόλυτη πεποίθηση μ' έναν τρόπον που, στο τελικό του τουλάχιστον και κρίσιμο στάδιο, μοιάζει πολύ με την «μυστική», διαδικασία τόσο της θρησκευτικής όσο και της θεωρητικής ενοράσεως ή με την ομοίως «μυστική» αν κι ίσως λιγότερο σημαντική διαδικασία όπου «πιάνει» κανείς ένα ανέκδοτο και ξεκαρδίζεται στα γέλια, ενώ ο διπλανός του που δεν «το' πιασε» τον κοιτάει που γελάει, αποσβολωμένος. Κι αυτό, που λέτε, Στέλιο και Παναγιώτη, νομίζω ότι καθιστά την απόπειρα απαντήσεως σ' όλες ετούτες τις ερωτήσεις που σας αραδιάζω, ακόμα δυσχερέστερη. Καλή τύχη λοιπόν σ' εσάς ή όποιον άλλον δοκιμάσει ν' απαντήσει σ' αυτά τα

ψυχολογικά ερωτήματα γιατί εγώ πρέπει να επανέλθω στο πρόβλημα της αναγωγής της εμπειρίας σε κάτι μη πραγματικό ως τρόπο αποκαταστάσεως της ενότητας κι ομοιογένειας σύμπαντος του επιστητού, δηλαδή της αναγωγής της εμπειρίας, ουσιαστικά, στο τίποτα! Πράγμα παράδοξο, βέβαια, και πράγμα που κι ο πλέον αδιάλλακτος υλιστής θα έπρεπε να διακρίνει ως παράδοξο και παράλογο διότι, αν όντως οι εμπειρίες είναι ένα τίποτα, αν είναι πράγματι χωρίς υπόσταση, χωρίς ουσία, τότε ο εγκέφαλος παράγει τίποτα κι επομένως ο εν λόγω υλιστής χάνει τον καιρό του προσπαθώντας να περιγράψει την παραγωγή του τίποτα.

Ας ρίξουμε λοιπόν μια πιο προσεκτική ματιά στο μαγικό «κόλπο» που πολλοί υλιστές μετέρχονται για να εξηγήσουν, ταυτόχρονα, και πώς ο εγκέφαλος παράγει κάτι το μη πραγματικό –τις εμπειρίες– και πώς, παρά το γεγονός ότι οι εμπειρίες δεν έχουν πραγματική υπόσταση, δεν διαπράττουν τον παραλογισμό της εξηγήσεως της παραγωγής του τίποτα.

Το κόλπο αυτό βασίζεται στον θαυματουργό όρο «επιφαινόμενο» ο οποίος, ανάλογα την περίπτωση, μπορεί να σημαίνει «κάτι το πραγματικό αλλά αιτιακά αδρανές κι άχρηστο» ή «τίποτα – γενικώς». Αλλά εάν οι τόσες λέξεις που λέμε κάθε μέρα και που αναφέρονται ή προσδιορίζουν το περιεχόμενο των απειράριθμων εμπειριών μας, είναι κενές, άνευ σημαινομένου, σειρές ήχων, αν τω όντι δεν αναφέρονται σε τίποτα απολύτως, δεν υφίσταται πρόβλημα που απαιτεί λύση. Διότι, όπως είπαμε, είναι προδήλως παράλογο να ψάχνει κανείς να βρει εάν και πώς ο εγκέφαλος καταφέρνει και παράγει «τίποτα». Οπότε ας αφήσουμε αυτήν, τουλάχιστον την εκδοχή της σημασίας του όρου «επιφαινόμενο» κι ας εξετάσουμε την εκδοχή ότι επιφαινόμενα, συνειδητές δηλαδή εμπειρίες, είναι «κάτι» κι όχι «τίποτα».

Ουδέν, βέβαια, το παράτυπο εάν οι γνώμες δίστανται ως προς της φύση αυτού του «κάτι». Είναι άλλωστε πασίγνωστο ότι κάποιος θα πουν πως ορισμένες εκφάνσεις αυτού του «κάτι» μετέχουν της απολύτου αληθείας, της τω όντι πραγματικότητας. Ο Πλάτων, για παράδειγμα, σίγουρα θεωρούσε κάποια φαινόμενα της συνειδήσεως, όπως τις έννοιες «ευθεία», «αρετή», «τετράγωνο» κ.λ.π. άρρηκτα μέλη και συστατικά αυτής της πραγματικότητας. Άλλοι πάλι βλέπουν σ' αυτό το «κάτι» το πλέον βάσιμο κι αδιάβλητο κριτήριο της καθ' όλου Υπάρξεως: Όλοι θα θυμόμαστε το περίφημο Cogito ergo sum, και το «σκέπτεσθαι» δεν συνίσταται παρά σε σειρές εκφάνσεων του «συνειδένα». Τέλος, για κάποιους άλλους, το ίδιο αυτό «κάτι» αναφέρεται μεν σε υπάρξεις αλλά υπάρξεις της ίδιας κατηγορίας με το Πινδαρικό «σκιάς όναρ» και τίποτα παρά πάνω.

Αλλά δεν το θεωρώ αναγκαίο να αρχίσουμε εδώ άλλη συζήτηση για το εάν και κατά πόσο οι εμπειρίες αποτελούν τη βάση της πραγματικότητας ή αν είναι απλώς «όνειρα σκιών»· όνειρα και σκιές που προέκυψαν σ' αυτόν τον κόσμο κατά λάθος ή κατά σύμπτωση κι εμφανίζονται όταν κάποια εξαρτήματα του ΚΝΣ λειτουργούν χωρίς όμως να συνεισφέρουν τίποτα το ουσιαστικό στον άνθρωπο· πράγματα που εμφανίστηκαν για λόγους άγνωστους και που, παραδόξως, για επίσης άγνωστους λόγους έτυχε να συγκαταλέγονται μεταξύ των προϊόντων της εξελίξεως των ειδών τα οποία επιλεκτικώς επέζησαν για να... ταλανίζουν ειδικά το ανθρώπινο είδος του οποίου εξαιρετα δείγματα απαρτίζουν την παρούσα ομήγυρη. Αντιθέτως, θεωρώ επαρκές, για την παραγωγή του υπό συζήτηση θέματος, να συμφωνήσουμε μόνον στο ότι οι εμπειρίες είναι «κάτι», ότι είναι πράγματα υπαρκτά κι ας μην

είναι αξιόπιστες, κι ας είναι ακόμα κι αιτιακώς αδρανείς χωρίς καμιά επίπτωση, κι μην είναι παρά ψευδαισθήσεις ή παραισθήσεις: ας είναι, για παράδειγμα, η συνειδητή μου απόφαση να κουνήσω το χέρι αιτιακά αδρανής· ας μην είναι αυτή το αίτιο της κινήσεως, αλλά ας είναι απλώς η σκιά των νευρωνικών συμβάντων τα οποία είναι τα πραγματικά αίτια, όπως ισχυρίζεται πως έχει αποδείξει κάποιος φυσιολόγος ονόματι Libet. Αν κι εδώ που τα λέμε, είναι τελείως παράδοξο, ειδικά για τους υλιστές, να υποστηρίζουν ότι οι εμπειρίες όπως μια «απόφαση», είναι αιτιακώς αδρανείς, καθότι εάν ήταν, πως θα εξηγούσαν ο Αντώνης ή ο Libet το γεγονός ότι γίνονται αντιληπτές, χωρίς να επιδρούν και να ενεργοποιούν τα κατάλληλα για τη δουλειά αυτή νευρωνικά δίκτυα; Ή γίνονται, Αντώνη, Ηλία, Ειρήνη, Κριμπα, Πόταγα, Πεφάνη και Γιώργο Ζαρκαδάκη, αντιληπτές χωρίς την μεσολάβηση των δικτύων που λέγαμε; Ή μήπως και η ενεργοποίηση κάποιων εγκεφαλικών μηχανισμών δεν προϋποθέτει φυσικά αίτια; Τέλος πάντων, συγνώμη που δεν μπόρεσα ν' αντισταθώ στον πειρασμό κι άνοιξα άλλη κουβέντα. Αλλά επανέρχομαι: Ας είναι, λοιπόν παραισθήσεις ή ψευδαισθήσεις οι εμπειρίες. Ας είναι, φερ' ειπείν, αυτό που νομίζω «κόκκινο», λάθος. Ας μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, η οποία πραγματικότητα, αυτό εδώ το χαλάκι, είναι, στ' αλήθεια, όχι κόκκινο αλλά πράσινο ή μπλε: Φτάνει να είναι η εμπειρία κάτι, οτιδήποτε, υπαρκτό.

Μετά δυσκολίας συγκρατούμαι εδώ κι δεν ενδίδω στον πειρασμό να επαναλάβω ολόκληρο το σχετικό κεφάλαιο της μονογραφίας μου «Emotion, a reconsideration of the somatic theory» για νά χω τη συνειδησή μου ήσυχη ότι έκανα τ' αδύνατα δυνατά να σας πείσω ότι είναι παντελώς αδιάφορο για το θέμα μας αν οι εμπειρίες είναι, κατά βάθος, «αληθείς» ή απλώς παραισθήσεις ή ψευδαισθήσεις (αν, μ' άλλα λόγια, το περιεχόμενό τους είναι ή δεν είναι συμβατό με το περιεχόμενο άλλων, ομοίως αισθητικών εμπειριών που εκπορεύονται από άλλα φυσιολογικά ή και τεχνητά αισθητήρια και μετρήσεις): ότι αρκεί απλώς και μόνον να υπάρχουν οι εμπειρίες – κι ασφαλώς υπάρχουν, αλλιώς πως θα μπορούσε ο καθένας μας να κρίνει και ν' αποφανθεί για το αν και κατά πόσο κατοπτρίζουν σωστά ή λανθασμένα, την «αληθινή» πραγματικότητα, όποια τυχαίνει νά ναι, και να δικαιολογήσει τις απόπειρές μας να εννοήσουμε από πού και πώς προκύπτουν· να σας πείσω, τέλος, ότι είναι αδιάφορο αν ψάχνουμε να βρούμε πώς ο εγκέφαλος παράγει έγκυρες ή άκυρες εμπειρίες. Διότι είναι ομοίως ενδιαφέρον και πρακτικά ωφέλιμο να εξετάσουμε τη γένεση έγκυρων εμπειριών και τη γένεση των παραισθήσεων του σχιζοφρενούς, ή την δυνατότητα ή την αδυναμία του μαθητή να εννοήσει τη σχέση μεταξύ της διαγωνίου, ας πούμε, ενός τετραγώνου με πλευρές ίσες προς μια παλάμη και της τετραγωνικής ρίζας του δύο. Θα σταματήσω εδώ υποθέτοντας πως συμφωνούμε σε τούτο τουλάχιστον: στο ότι δεν είναι λογικό να προσπαθούμε να λύσουμε το αίνιγμα της σχέσεως εγκεφάλου και ψυχισμού μέσω της υποβαθμίσεως των φαινομένων σ' επιφαινόμενα, διότι ή ταυτολογούμε, στην περίπτωση που θεωρούμε και τα δύο είδη υπαρκτά, ή αερολογούμε, αν εξισώνουμε τα επιφαινόμενα με το τίποτα..

Καιρός τώρα να αντιμετωπίσω κατά μέτωπο την γνώμη του Αντώνη που, θα θυμάστε, λέει πως επιμένοντας να εκλαμβάνω εμπειρίες και εγκεφάλους ως ομοίως αληθινές και υπαρκτές οντότητες και ταυτοχρόνως ριζικά ανόμοιες ως προς τη φύση τους, πέφτω στην λογική αμαρτία που ονομάζουμε «λήψη του ζητουμέ-

νου». Παρεμπιπτόντως, αυτά που έχω να πω στον Αντώνη για ν' αποδείξω την αθωότητά μου,· απαρτίζουν επίσης την απάντησή μου στη «δεύτερη πρόταση» του Κώστα Κριμπα, υπέρ της αποκαταστάσεως της οντολογικής και επιστημολογικής ενότητας του σύμπαντος μέσω της υποβαθμίσεως των εμπειριών και της αναγωγής τους στα αντίστοιχα εγκεφαλικά δρώμενα. Όσο για τις παρόμοιες προτάσεις του Ηλία και για την κοινή άποψη όλων των κατά τον Ηλία υλιστών/μονιστών της παρέας και για την τάση τους να ταυτίζουν τις πραγματικές και αδιαφιλονίκητες συσχετίσεις μεταξύ εμπειριών και εγκεφαλικών δρωμένων με (υποθετικές) σχέσεις αιτίας – αποτελέσματος, δεν θα κάνω ιδιαίτερη μνεία διότι νομίζω πως ο Στέλιος η Ελένη κι ο Γιώργος Παπαδόπουλος έχουν επαρκώς καταδείξει την πλάνη τέτοιου είδους ταυτίσεων.

Λοιπόν, Αντώνη: Σωστά το λες ότι αρχίζω με την παραδοχή πως και οι εμπειρίες και τα εγκεφαλικά δρώμενα είναι το ίδιο υπαρκτά, πραγματικά, αληθινά, αλλά επίσης ριζικώς ανόμοια, δεδομένου ότι οι πρώτες δεν έχουν τα γνωρίσματα των δευτέρων κι αντίστροφα. Και αρχίζω μ' αυτόν τον τρόπο για τον απλούστατο λόγο ό,τι έτσι φαίνονται πως έχουν τα πράγματα σε μένα, κι υποθέτω σ' εσένα και στον καθένα. Αρχίζω δηλαδή με την περιγραφή των υπό εξήγηση φαινομένων. Ένας πόνος στο γόνατο και το μολύβι με το οποίο τώρα γράφω φαίνονται και τα δυο αληθινά αλλά και εντελώς ανόμοια: ο πόνος, αν και εντοπίζεται σ' ένα σημείο του σώματός μου δεν έχει περιεχόμενο άλλο πέραν του ότι είναι πόνος δικός μου. Το μολύβι, απ' τ' άλλο μέρος, φαίνεται πως υπάρχει ανεξάρτητα από μένα. Γνωρίζω, βέβαια, ότι αυτό που μου φαίνεται πως είναι μια ανεξάρτητη από μένα ύπαρξη, πιθανώς συνίσταται από μια ομάδα αισθημάτων έκαστο των οποίων (υποθέτω) αντιστοιχεί σε κάποια «φυσικά» γνωρίσματα του αντικειμένου. Γνωρίζω επίσης ότι κανένα απ' αυτά τα φυσικά γνωρίσματα του αντικειμένου δεν είναι και τόσο αυθύπαρκτο και ανεξάρτητο και πραγματικό όσο μας έλεγε η κλασική φυσική. Παρ' όλα ταύτα, το μολύβι ακόμα μου φαίνεται να υπάρχει ανεξάρτητα από μένα και τις αισθητικές μου εμπειρίες ενώ ο πόνος συνεχίζει να μου φαίνεται πως είναι μόνο δικός μου κι εξαρτάται απ' την ύπαρξή μου. Το μολύβι φαίνεται πως καταλαμβάνει χώρο, ο πόνος όχι. Το μολύβι φαίνεται πως είναι φτιαγμένο από ύλη (άσχετα αν οι φυσικοί μάς λένε πως η ύλη είναι κι αυτή σκιάς όναρ) ενώ ο πόνος όχι. Οπότε, ως παρατηρητής, δεν έχω επιλογή παρά να ομολογήσω πως τα δύο φαινόμενα φαίνονται το ίδιο αληθινά κι εντελώς ανόμοια. Ως επιστήμονας τώρα, ξεκινώντας απ' αυτή την περιγραφή αρχίζω να ψάχνω, όπως όλοι μας, εάν όντως τα πράγματα είναι έτσι όπως φαίνονται ή κάπως αλλιώς. Κι αν αλλιώς, τότε, ρωτώ, ποια είναι η αληθινή τους φύση;

Δηλαδή, Αντώνη, αποδέχομαι πως μπορεί ν' αντιλήφθηκα τον κόσμο «σωστά» και τα πράγματα να ναι έτσι όπως φαίνονται, αλλά μπορεί και λάθος, και τα πράγματα να μην είναι έτσι όπως φαίνονται. Επίσης αποδέχομαι πως υπάρχει κι η πιθανότητα ποτέ να μη βρω απάντηση για το αν η αντίληψή μου ήταν σωστή ή λανθασμένη. Θα ξέραμε πως η αντίληψή μου (και βέβαια κι η δική σου και του καθ' ενός) δεν ήταν σωστή τη στιγμή που αποδείχναμε ότι η φαινομενική διαφορά μεταξύ πόνου και μολυβιού ήταν ψεύτικη, κι ότι τόσο η εμπειρία του πόνου όσο κι οι αισθητικές εμπειρίες που συνιστούν το φαινόμενο «μολύβι» δεν είναι παρά σκιές των ενδοκρυνικών ρευμάτων, των μόνων αληθινών πραγμάτων που είναι ομοιογενή, στην οποία περίπτωση, τόσο οι ηδονές κι οι οδύνες όσο κι ο κόσμος όλος εμπεριέχονται στον εγκέφαλό μου! αλλά και στον

δικό σου! Αφήνουμε λοιπόν αυτή την εκδοχή, πριν ζαλιστούμε, και ξαναδοκιμάζουμε. Θα ξέραμε ότι η αντίληψή μου ήταν σωστή αν μπορούσαμε να καθορίσουμε πώς τα εγκεφαλικά δρώμενα τα οποία συσχετίζονται με τις εμπειρίες και τα οποία ανήκουν στην ίδια κατηγορία υλικών πραγμάτων όπου ανήκουν και τα μολύβια, παράγουν αυτές τις άυλες και ανυπόστατες εμπειρίες οι οποίες τυχαίνει και αντιστοιχούν στα αντικειμενικά γνωρίσματα των μολυβιών τα οποία γνωρίσματα, σημειωτέον, στα πλαίσια του δικού σου κοσμοειδώλου, είναι όντως ανεξάρτητα εμού του παρατηρητού. Θα ξέραμε, εν ολίγοις, πως η αντίληψή μας είναι σφαλερή εάν λύναμε το «Hard Problem» πού 'λεγε η Ελένη, ή αν καταφέρναμε και δομούσαμε το εμπειρικός διαψεύσιμο πρότυπο παραγωγής εμπειριών που θά χετε βαρεθεί να με ακούτε να μνημονεύω. Επίσης θα ξέραμε πως η αντίληψή μας σφάλει εάν αποδείχναμε πως τόσο οι εμπειρίες όσο και τα μολύβια είναι του ίδιου τύπου, κι ανήκουν σε μια κατηγορία πρωτόγνωρη, ούτε υλικών ούτε μη-υλικών πραγμάτων. Μετά, η αντίληψή μας θα βγαине σωστή εάν κάποιος έξυπνος δυϊστής (εξυπνότερος απ' τον Καρτέσιο) μας απέδειχνε ότι ακριβώς όπως φαίνονται και ο πόνος και το μολύβι έτσι κι είναι στην πραγματικότητα. Ότι δηλαδή το μολύβι είναι όντως υλικό, ακριβώς όπως μας φαίνεται, και όντως υφίσταται ανεξαρτήτως παρατηρητών, πάλι ακριβώς όπως μας φαίνεται. Ότι, επιπλέον, ακριβώς όπως μας φαίνονται ο πόνος αλλά και τα αισθήματα που αντιστοιχούν στο μολύβι, δηλαδή και αληθινά αλλά και άυλα, έτσι ακριβώς είναι και στην πραγματικότητα, και ότι τόσο το υλικό μολύβι όσο κι οι άυλες εμπειρίες συνδέονται με αμφίδρομη αιτιότητα. Τέλος θα παραμένει όπως τώρα, αστάθμητο εάν η αντίληψή μου (και η αντίληψη όλων μας) σφάλει ή όχι, εφ' όσον καμιά απ' τις ανωτέρω υποθετικές αποδείξεις δεν προκύψει. Πολυλογώ τόση ώρα, Αντώνη, μόνο και μόνο για να μην σου μείνει αμφιβολία ότι αποδέχομαι την πιθανότητα να κάνω λάθος όταν ομολογώ ότι μου φαίνεται πως και οι εμπειρίες μου και ο λοιπός κόσμος είναι και τα δύο πραγματικά αλλά και ανόμοια. Πράγμα που σημαίνει πως επ' ουδενί λόγο δεν «λαμβάνω το ζητούμενο».

Τώρα, το γεγονός ότι πιστεύω πως ποτέ δεν θα μπορέσουμε να δομήσουμε το πρότυπο που θα εξηγεί πώς ο εγκέφαλος παράγει εμπειρίες, δεν εμποδίζει ούτε σένα ούτε τον Edelman να διαψεύσετε αυτό που μόλις είπα. Για ν' ανακεφαλαιώσω: περιγράφω τα φαινόμενα έτσι όπως τα συνειδητοποιώ και ψάχνω να βρω αν αληθεύουν ή όχι. Το γεγονός ότι ψάχνω αποδειχνει ότι δεν θεωρώ την αντίληψή μου αναγκαστικά έγκυρη, ούτε και θεωρώ το γεγονός ότι εμπειρίες και υλικά πράγματα φαίνονται διαφορετικά, απόδειξη πως έτσι και είναι. Άλλωστε, έχω τόσες και τόσες φορές ομολογήσει την άγνοιά μου όσον αφορά τη σχέση εμπειριών και εγκεφάλων. Εσύ όμως, Αντώνη, παρ' ότι και συ διαπιστώνεις ότι εμπειρίες και εγκεφαλικά δρώμενα ή σπίτια και μολύβια φαίνονται άρδην διαφορετικά και αληθινά, απαιτείς πως τα μεν ανάγονται στα δε χωρίς άλλη απόδειξη πέραν της «φύσει πρότερης» πεποιθήσεώς σου. Ποιος λοιπόν απ' τους δυο μας ρέπει περισσότερο προς την «λήψη του ζητουμένου»;

Αλλά αν αλήθεια θέλεις να νιώσεις τι σημαίνει να πιστεύει κανείς ακράδαντα στο αλάθητο του υλιστικού μονισμού, τόσο που να μην μπορεί να παίρνει στα σοβαρά τα δεδομένα των ίδιων των αισθήσεών του, τα οποία τον πληροφορούν πως μολύβια και πόνοι φαίνεται πως διαφέρουν, και ν' αντικαθιστά αυτά τα δεδομένα με την θεωρητική πεποίθηση ότι και τα μολύβια και οι οδυ-νες είναι ίδια κι απαράλλακτα, πράγματα υλικά και, τέλος, να μην

μπορεί να καταλάβει πώς είναι δυνατό ο υπόλοιπος κόσμος να μην βλέπει το πρόδηλο (δηλαδή να μην πιστεύει τα ίδια), διάβασε άλλη μια φορά το σχετικό χωρίο στο κείμενο της Ειρήνης. «Δεν καταλαβαίνω τι είναι αυτό που δυσκολευόμαστε τόσο να καταλάβουμε» ομολογεί η Ειρήνη αναφερόμενη στο (γι αυτήν) πρόδηλο γεγονός ότι οι υποκειμενικές εμπειρίες (πρώτου προσώπου) ανάγονται και ταυτίζονται με αντικειμενικά πράγματα όπως την έκκριση νευροδιαβιβαστών κ.λ.π. Αλλά ο λόγος που η Ειρήνη, όπως κάθε απόλυτα συνεπής υλιστής, έχει αλήθεια δυσκολίες επί του προκειμένου, είναι επειδή θεωρούν δεδομένο αυτό που όλοι μας πασχίζουμε να τεκμηριώσουμε ή ν' απορρίψουμε, δηλαδή εάν και με ποιον τρόπο ο εγκέφαλος είναι ικανός να δημιουργήσει μια αφηρημένη αναπαράσταση του κόσμου ή αν και πώς ακριβώς «... η αναπαράσταση αυτή είναι μια κατάσταση ενεργοποίησης του εγκεφάλου». Κι εκεί που όλοι λένε «εάν και πώς;» η Ειρήνη όπως πάντες οι πιστοί λένε καταφατικά κι εκ των προτέρων «είναι» – τελεία και παύλα.

Τώρα, μέχρι να επανακάμψουν ο Αντώνης και η Ειρήνη δριμύτεροι – πράγμα που εύχομαι να συμβεί σύντομα, θά πρεπε να πω δυο λόγια για ένα συγκεκριμένο τρόπο, τον τρόπο των λειτουργικών απεικονίσεων, μέσω του οποίου ο Κώστας Κριμπάς, η Ειρήνη, ο Ηλίας κι ο Γιώργος Ζαρκαδάκης ελπίζουν πως θα συλλέξουμε αρκετές βάσιμες πληροφορίες για τους εγκεφαλικούς μηχανισμούς παραγωγής εμπειριών για να δομήσουμε ένα πειστικό πρότυπο της διαδικασίας, αν και όπως προκύπτει απ' αυτά που μόλις είπα, κάποιοι στη παρέα δεν χρειάζονται πρότυπα για να πειστούν, μιας και είναι ήδη πεπεισμένοι πως μια αισθητική εμπειρία είναι ένας σχηματισμός εγκεφαλικής ενεργοποίησης. Εν πάσει περιπτώσει, αυτό που οι φίλοι μας προτείνουν είναι πως αργά ή γρήγορα θα καταστεί εφικτό να έχουμε άμεσα στοιχεία για τους εγκεφαλικούς μηχανισμούς των εμπειριών μας. Τα στοιχεία αυτά πιστεύουν πως θα προκύψουν εν είδει «λειτουργικών εικόνων», «εικόνων λειτουργίας», καλύτερα, του τύπου που μας προσφέρουν η λειτουργική μαγνητική τομογραφία ή η τομογραφία βάσει εκπομπής ποζιτρονίων. Αλλά η πεποίθηση πως οι τεχνολογίες αυτές θα συντελέσουν το προαναφερθέν θαυμάσιο μου θυμίζει τον ήρωα του Marquez στα «Εκατό Χρόνια Μοναξιάς», τον Jose Arcadio Buendia, ο οποίος πίστευε ότι μπορούσε να απεικονίσει, κι έτσι να αποδείξει, την ύπαρξη του Θεού, με μια φωτογραφική συσκευή. Οι δε λόγοι που την θεωρώ εσφαλμένη είναι πολλοί και διάφοροι και τους έχω επανειλημμένως εκφράσει προφορικά και γραπτώς – πιο πρόσφατα και αναλυτικά στο βιβλίο μου «Fundamentals of Functional Brain Imaging» στο οποίο και σας παραπέμπω.

Δεν μπορώ να ξέρω εάν ο Κώστας Κριμπάς, η Ειρήνη, ο Γιώργος Ζαρκαδάκης κι ο Ηλίας, και φυσικά ο Αντώνης, θα πεισθούν από τα επιχειρήματα που παραθέτω, ειδικά στον επίλογο του προαναφερθέντος βιβλίου, για το ανέφικτο της απεικόνισης του μηχανισμού εμπειριών ή όχι. Εάν όχι, πολύ θά 'θελα να ακούσω τις ενστάσεις σας. Αν ναι, τότε ίσως να χετε κατά νου κάποιον άλλον τρόπο –πέρα απ' αυτόν της λειτουργικής απεικόνισης– βάσει του οποίου θα συγκεντρωθούν αρκετά εμπειρικά στοιχεία για την δόμηση του τώρα απόντος παραγωγικού προτύπου. Βέβαια έχω ήδη πει (και δεν νομίζω πως με διέψευσε κανείς σας) πως και να εμφανιζόταν ένα τέτοιο πρότυπο – πράγμα που, εκτός από μένα, θα εξέπληττε επίσης τον Στέλιο, την Ελένη και τον Γιώργο τον Παπαδόπουλο, θα ταν δώρον άδωρο καθότι θα ήταν

φύσει μη ελέγξιμο – ελέγξιμο με τον μόνο τρόπο που αποδεχόμαστε όλοι μας ως έγκυρο, τον τρόπο, δηλαδή, της εμπειρικής διαψεύσεως. Ο λόγος για τον οποίο υποστηρίζω αυτό το πράγμα έχει αναφερθεί στο πρώτο μου κείμενο. Αλλά, αν δεν είναι επαρκώς σαφής πείτε μου και θα ξαναπροσπαθήσω.

Εν τω μεταξύ θα συμπεράνω ότι έχουμε φθάσει πάλι στο προαίωνων γνωστό αδιέξοδο. Κι εν μέρει επειδή θα ταν κρίμα μετά από τόση φασαρία να καταλήξουμε απλώς και γι άλλη μια φορά στα πεπατημένα χωρίς να προσπαθήσουμε, τουλάχιστον, να βρούμε κάποια διέξοδο, θα κάνω μια πρόταση, όντας πλήρως ενήμερος ότι δεν πρόκειται για μια συγκροτημένη θεωρία αλλά για ένα αβέβαιο αχνάρι, μια υπόνοια ρήγματος, στον συμπαγή τοίχο που μας κλείνει το δρόμο. Ποια, λοιπόν, πρόταση; Πρώτον προτείνω, ότι τουλάχιστον εμείς στη Δύση και τουλάχιστον απ' τον πέμπτο αιώνα π.Χ. έχουμε αποδεχθεί ως οριστική και πραγματική μια λανθασμένη διχοτόμηση του παντός (αισθητού τε κι επιστητού) κι επειδή κάπου διαισθανόμαστε το λάθος, προσπαθούμε αιώνες τώρα να αποκαταστήσουμε την χαμένη ενότητα με αιτήματα του τύπου που έχει προτείνει σ' αυτήν εδώ την συζήτηση ο Ηλίας και προπάντων ο Κώστας Κριμπάς. Γιατί είναι αυτή η διχοτόμηση στείρα κι αυτός ο καταχωρισμός των πραγμάτων σε υλικά και άυλα λάθος; Ιδού κάποιοι λόγοι:

Πρώτον ο διαχωρισμός ερείδεται στον «αφελή ρεαλισμό» που όλοι μας έχουμε, πιστεύω, ξεπεράσει. Ερείδεται, θέλω να πω, στο αίτημα ότι υπάρχουν πράγματα που καταλαμβάνουν χώρο – κι αυτό είναι το βασικό τους γνώρισμα (γιατί υπάρχουν και δευτερεύοντα γνώρισμα, όπως, π.χ. το χρώμα τους) και πράγματα όπως η ηδονή της μυρωδιάς του πεύκου μετά τη βροχή, ή το άφατο κίνητρο κάθε συνειδητής πράξης, ή η έννοια της δικαιοσύνης που ούτε χώρο καταλαμβάνουν ούτε χρώμα ούτε μυρωδιά έχουν. Τα πρώτα είναι, λέμε, τ' αληθινά πράγματα. Τα χειροπιαστά, τα υλικά. Τ' άλλα τα άυλα, τα απατηλά. Τα πρώτα έχουν την δύναμη κι δρουν ως αίτια άλλων επίσης αληθινών πραγμάτων, τα δεύτερα όχι. Επομένως –κι εδώ είναι η απαρχή του αδιεξόδου– δεν έχει ποτέ κανείς καταφέρει να προτείνει κάποιο πιστευτό τρόπο επαφής μεταξύ τους. Μεταξύ του *res extensa* και του *res cogitans* και του ελέγχου του πρώτου επί του δεύτερου κατά τους υλιστές, και του δεύτερου επί του πρώτου, κατά τους δυϊστές. Εξ ου και η κακή φήμη του φουκαρά του Descartes πριν ακόμα ξεσκεπάσει τ' άλλο του το λάθος ο Δόκτωρ Damasio. Η εγκατάλειψη του εν λόγω διαχωρισμού φαίνεται παράξενη κι άτοπη σ' όλους όσοι δεν έχουν επίγνωση της κονιορτοποιήσεως της ύλης που το γενικώς αποδεκτό πρότυπο του Rutherford για δεκαετίες τώρα απεργάζεται. Κι επίσης φαίνεται άτοπη σ' αυτούς που αγνοούν την ακόμα πιο ριζοσπαστική εξαϋλωση της ύλης και καταστρατήγηση ακόμα και της εννοίας της φυσικής αιτιότητας που η κβαντομηχανική έχει καταφέρει, παρά τις αντιρρήσεις του Einstein και της «κοινης λογικής». Κι είναι μάλλον ειρωνικό ότι η Φυσική, στην οποία ο φίλος μας ο Αντώνης στηρίζει την πρόθεση και την προσπάθειά του ν' αναγάγει την συνείδηση του παντός – από την αισθητική αντίληψη της Rover 216 GS1 ως το παράπονο της Αρετούσας του Κορνάρου – σε υλικούς και χειροπιαστούς εγκεφαλικούς μηχανισμούς, έχει αποπέμψει αμετακλήτως απ' τους κόλπους της και το τελευταίο σημάδι υλικότητας του εγκεφάλου και κάθε άλλου πρώην αληθινού πράγματος, αφήνοντας στη θέση τους ένα άφατο κάτι που την ουσία του μάταια προσπαθούμε να συλλάβουμε μέσω φαντασιακών εικόνων παλλομένων χορδών του ... τίποτα.

Αλλά θα μου πείτε, δεν μπορεί, πρέπει να υπάρχει κάποιο ψήγμα αλήθειας, κάποιο αληθές κριτήριο για την ταξινόμηση της Rover του Αντώνη στην ίδια κατηγορία με το δρόμο πάνω στο οποίο κυλάει και τα βράχια σ' αριστερά του δρόμου πηγαίνοντας προς το Ρέθυμνο απ' το ν' μέρος, και την ανάμνηση του ίδιου δρόμου, την τελευταία φορά που τον πέρασα, την έννοια της τετραγωνικής ρίζας του δύο, κι άλλα παρόμοια, απ' τ' άλλο. Συμφωνώ. Μόνο που η ταξινόμηση που προτείνω βασίζεται σ' άλλο κριτήριο, πολύ πιο άμεσο κι αμερόληπτο απ' την ήδη ξεπερασμένη έννοια της υλικότητας, στην οποία βασίζεται η τρέχουσα ταξινόμηση. Κι επειδή μού 'χει ήδη ξεφύγει και σας έχω κάνει γνωστή την ανίατη προγονολατρεία μου δεν θα σας εκπλήξω λέγοντας ότι η εναλλακτική ταξινόμηση που προτείνω είναι η γνωστή αλλά (όπως πολλές έννοιες που θεωρούνται παρωχημένες λόγω ότι είναι αρχαιοελληνικές) μόνον μουσειακού ενδιαφέροντος πια, ταξινόμηση των πραγμάτων σε αισθητά και νοητά (στα των Λατίνων *sensibilia* και *intelligibilia*) της οποίας τα καλά επιτρέψτε μου να εκθειάσω.

Οι έννοιες «αισθητό» και «νοητό» δεν ενέχουν καμιά θεωρητική προκατάληψη όσον αφορά την κρυφή και μύχια φύση των πραγμάτων, όπως ενέχουν οι επιθετικοί προσδιορισμοί «υλικό» και «άυλο». Αντίθετα επισημαίνουν την απλή αλήθεια ότι κάποια πράγματα –όποια κι αν είναι η πεμπτουσία τους– τα αντιλαμβάνομαι μέσω των αισθήσεων, ενώ για κάποια άλλα δεν μου χρειάζονται τ' αυτιά ή τα μάτια, – θέμα για το οποίο, ο άνθρωπος του Cro Magnon και ο απόφοιτος του τμήματος φυσικής του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης ή της Πάτρας θα συμφωνούσαν απόλυτα, ενώ θα διαφωνούσαν βίαια για τη σημασία του «υλικού» και του «άυλου». Το πλεονέκτημα της μιας ταξινομήσεως έναντι της άλλης είναι προφανές: στην περίπτωση της ταξινομήσεως που έχει προκύψει στα πλαίσια του Ελληνικού λόγου, οι έννοιες αυτές δεν τροποποιούνται (ούτε αχρηστεύονται) συναρτήσει των εξελίξεων της θεωρητικής Φυσικής. Επιπλέον, οι έννοιες δεν αποκλείουν την κοινότητα γνωρισμάτων ούτε επομένως την πιθανότητα αλληλεπιδράσεως νοητών και αισθητών πραγμάτων. Φαντάζομαι πως δεν χρειάζεται να πω περισσότερα για τα πλεονεκτήματα αυτού του διαχωρισμού των πραγμάτων. Επίσης πιστεύω ότι θ' αναγνωρίσετε πως αρχίζοντας μ' αυτόν τον διαχωρισμό δεν θα καταλήξουμε στο ίδιο αδιέξοδο που κατέληξε ο Descartes και πως ίσως καταστεί δυνατό να επινοήσουμε τρόπους αλληλεπιδράσεως του αισθητού (κι όχι πια υλικού) εγκεφάλου και του όχι αναγκαστικά άυλου ποιού των ανθρωπίνων εμπειριών. Βέβαια η εκδοχή ότι τα νοητά είναι φαινομενικώς μόνον άυλα, αλλά ότι κατά βάθος είναι υλικά έχει ερευνηθεί εκτενώς. Μ' αυτό ασχολούνται άλλωστε οι αναγωγιστές του κόσμου. Η άλλη όμως εκδοχή, η εκδοχή ότι τα αισθητά δεν είναι κατ' ανάγκη υλικά, μόνον τώρα τελευταία έχει προκύψει ως βιώσιμη. Κι είναι αυτή που προτείνω να ψάξουμε τώρα, λίγο πιο προσεκτικά να δούμε που θα μας βγάλει. Λοιπόν ξεκινάμε.

Ο εγκέφαλος τόσο του άλλου όσο κι ο δικός μου είναι πράγματα αισθητά. Οπότε λοιπόν, αν καταφέρουμε κι αποδείξουμε, πρώτον, ότι ο εγκέφαλος, ή η καρέκλα είναι μεν αισθητά, αλλά όχι υλικά (με τη συμβατική έννοια του όρου) κι αν, δεύτερον, επίσης καταφέρουμε και δομήσουμε παραγωγικό πρότυπο για το πώς ο μη υλικός πια εγκέφαλος παράγει συνείδηση θα είμαστε σε θέση να ελέγξουμε εμπειρικά το πρότυπο διότι δεν θα υπάρχει πια λόγος να αμφιβάλουμε ότι ένα μη υλικό πρότυπο πονάει ή βλέπει κόκκινο, όπως αμφιβάλουμε για το αν ένα υλικό πρότυπο

μπορεί ποτέ να πονέσει. Αλλά κι αν συνεχίσουμε να αμφιβάλλουμε, η αμφιβολία μας δε θα χαίρει πλέον της υποστηρίξεως της λογικής. Διότι αναιρουμένης της διχοτομήσεως του κόσμου σε υλικά και άυλα αίρεται το καρτεσιανό αδιέξοδο. Είναι λοιπόν τα αισθητά υλικά ή όχι;

Εν πρώτοις, αυτό που μπορώ να εγγυηθώ για τα αισθητά, είναι ότι συμπεριλαμβάνουν τ' αμέτρητα αντικείμενα που με τριγυρίζουν, στα οποία –μην ξεχνάμε– ανήκει και του καθ' ενός μας ο εγκέφαλος. Εκ πρώτης όψεως τα αισθητά φαίνονται υλικά γι' αυτό άλλωστε η κοινή εμπειρία, ο Αριστοτέλης, ο Καρτέσιος κι ο πολύς ο κόσμος, όσο κι εμείς οι λιγότεροι, όταν αφεθούμε να μας σύρουν τα ρεύματα των λεκτικών μας συνηθειών, δε βλέπουμε τίποτα το μεμπτό στο να χρησιμοποιήσουμε ως ταυτόσημες τις λέξεις «υλικό» και «αισθητό». Αλλά αν, πριν βγάλουμε τελεσίδικες αποφάσεις για τη φύση αυτών των πραγμάτων, αρκεσθούμε να σταθούμε στο πώς τα πράγματα μας φαίνονται, διαπιστώνουμε πως τρία τινά φαίνονται αληθινά:

Πρώτον. Τα αισθητά φαίνεται πως είναι ανεξάρτητα εμού του παρατηρητή υπό την έννοια ότι τα πράγματα υπάρχουν χωρίς τη συμμετοχή της συνειδητής μου διαπιστώσεως πως υπάρχουν. Δηλαδή κλείνω τα μάτια, αλλά ο κόσμος δεν εξαφανίζεται. Τα αισθητά έχουν, με λίγα λόγια, αυτό που στην Εσπερία λέγεται «observer independent reality».

Δεύτερον. Αν και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα αισθητά αντικείμενα που απαρτίζουν τον κόσμο είναι αλληλένδετα –ότι δηλαδή όλα τους αλληλεπιδρούν π.χ. μέσω βαρύτητας όπου το ένα έλκει το άλλο– η γένεση του καθ' ενός κι η ύπαρξη του δεν εξαρτάται, δεν είναι αποτέλεσμα αυτών των αλληλεπιδράσεων. Τι θέλω να πω; Ναι, μεν, το μπλε αυτό τετράδιο όπου τώρα γράφω αυτές εδώ τις σκέψεις, αλληλεπιδρά με το τραπέζι, αλλά η ύπαρξη του δεν προκύπτει απ' αυτή την αλληλεπίδραση. Καίω το τραπέζι, και το τετράδιο συνεχίζει να υπάρχει, όπως και κάθε άλλο πράγμα εκτός του τραπεζιού. Κατ' επέκταση, ακόμα κι αν αφανίζοταν ο κόσμος όλος, τίποτα δε θα εμπόδιζε αυτό το τετράδιο να συνεχίσει να υφίσταται και να αιωρείται στο κενό. Φαίνεται, εν ολίγοις, ότι η ύπαρξη ενός αντικειμένου είναι ανεξάρτητη απ' την ύπαρξη όλων των άλλων κι όχι μόνον ανεξάρτητη παρατηρητών.

Τρίτον. Κάθε τι αισθητό έχει χαρακτηριστικά πολλά και διάφορα: χρώμα, οσμή, σκληρότητα και ούτω καθ' εξής, αλλά η ουσία του –αυτό που είναι το αισθητό ορίζεται απ' την ύλη του. Μας φαίνεται λοιπόν ότι τα αισθητά οφείλουν την ύπαρξή τους –είναι πραγματικά– επειδή είναι φτιαγμένα από χειροπιαστή ύλη. Γι' αυτό έλεγε και ο Αριστοτέλης «τα δε όντα υπέλαβον είναι τα αισθητά μόνον». Αλλά εδώ ακριβώς είναι το ερώτημα: είχε δίκιο ο Αριστοτέλης; Είναι τα αισθητά έτσι όπως φαίνεται πως είναι; Δηλαδή ανεξάρτητα από κάθε παρατηρητή που τα αισθάνεται, ανεξάρτητα το 'να από τ' άλλο και, το κυριότερο, φτιαγμένα από χειροπιαστή ύλη;

«Όχι», παραδοξολόγησε πρώτος ο Ηράκλειτος και πολλοί προσωκρατικοί Μικρασιάτες. «Όχι», επανέλαβε απ' τις απέναντι ακτές του Αιγαίου ο Πρωταγόρας και παρέθεσε συστηματικά τις εξηγήσεις του, ερμηνεύοντας τα αινιγματώδη ρηματίσματα του Ηράκλειτου και τα συνηθηματικά των Εφεσίων που μου θυμίζουν τόσο πολύ τα τσιτάτα κάποιων συγχρόνων μας με υπερρεαλιστικά γούστα. Πρώτα-πρώτα, είπε, και βέβαια εξαρτάται από μένα και τον καθένα παρατηρητή η μορφή κι οι ιδιότητες που έχει το κάθε αντικείμενο. Το αισθητό δεν είναι από μόνο του λευκό ή

μαύρο, γλυκό ή ξινό. Είναι αυτά τα πράγματα μόνο σε σχέση με τα μάτια και τη γλώσσα μου. Γι' αυτό και το ίδιο ερέθισμα, το ίδιο δυνάμει αισθητό αντικείμενο, μπορεί για μένα να 'ναι γλυκό, αλλά να ξινίζει στον δίπλα. Με λίγα λόγια τα αισθητά δεν είναι όπως φαίνονται, ανεξάρτητα του παρατηρητή – γνωμάτευση που θα επαναλάβει μετά από δύο χιλιετίες ο Berkeley. Μόνο που ο Berkeley πίστευε ότι εξαρτώνται αποκλειστικά απ τον παρατηρητή – ότι είναι, Θείας βουλήσεως ένεκεν, αποκύημα του πνεύματος του παρατηρητή.

Κι ύστερα, είπαν οι Μικρασιάτες κι ο Πρωταγόρας, τα αισθητά επίσης εξαρτώνται το ένα απ' τ' άλλο. Δεν νοείται αισθητό που να μην έχει προκύψει από τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις άλλων πραγμάτων στον διηλεκτή ρουν του παγκόσμιου γίνεσθαι. «Αυτό μεν καθ' αυτό μηδέν είναι εν δε τη προς άλλα ομιλία πάντα γίνεσθαι και παντοία από της κινήσεως». Ουδέν λοιπόν αυθύπαρκτο και μόνο μέσω αλληλεπιδράσεων προκύπτουν όλα και το κάθε τι –γνωμάτευση που, όπως έχομε νομίζω ήδη πει, θα επαναλάμβαναν με καθυστέρηση αιώνων οι θεωρητικοί φυσικοί της σήμερον.

Και, είπαν ακόμα, ο Πρωταγόρας και οι Εφέσιοι, τα ανωτέρω δεν ισχύουν μόνο για τις ιδιότητες που έχουν τα αισθητά –αυτές που ο Locke θα αποκαλούσε δευτερεύουσες ιδιότητες– αλλά ισχύει το ίδιο και για την ουσία των αισθητών. Ακόμα και η ύλη από την οποία λέμε πως είναι φτιαγμένα, είναι προϊόν αλληλεπιδράσεων και μεταβολών. Και το νόστιμο της υποθέσεως είναι ότι σ' αυτά ήταν, όλως παραδόξως, σύμφωνος και ο Πλάτων. Μόνο που για τον Πλάτωνα, η σχετικότητα των αισθητών ήταν απόδειξη της αμφίβολης οντολογικής τους υποστάσεως. Η ύλη των πραγμάτων δεν είναι η ουσία τους, είπε. Η ουσία τους είναι το είδος, η μορφή, της οποίας είναι παραδείγματα. Και το είδος είναι πράγμα νοητό, ενώ η ύλη είναι η σκιά, ένα πρόσκαιρο δημιούργημα του νοητού είδους.

Αλλά αυτά στα αυτιά μας ακούγονται παράξενα και προσβάλλουν την καχύποπτη Κοινή Λογική, η οποία επαναστατεί όχι μόνον με τον Πρωταγόρα ή τον Πλάτωνα, αλλά μ' όποιου μάγια τα χειροπιαστά εξαυλώνονται και τ' άπιαστα γίνονται οικεία. Κι ο Αριστοτέλης είχε αστείρευτα αποθέματα κοινής λογικής. Και προσπαθώντας και πετυχαίνοντας να ξαναστερεώσει τον κόσμο της κοινής εμπειρίας που είχε αρχίσει να διαλύεται μ' αυτά που 'λέγαν οι Μικρασιάτες, αλλά και ο Πλάτωνας, έδεσε χεροπόδαρα τον επιστημονικό λογισμό και τον έκανε υπηρέτη των πρακτικών αναγκών και πειθήνιο όργανο της κοινής λογικής. Κι έτσι νομίζω έγινε ο άνθρωπος πάλι ο αφελής ρεαλιστής που υπήρξε πριν τον Πρωταγόρα, τους Ίωνες και τον Πλάτωνα. Και παρέμεινε αφελής ρεαλιστής για χιλιετίες.

Αλλά μετά τον Γαλιλαίο, ο αφελής ρεαλισμός μας άρχισε να φθίνει – αν και ακόμα δεν τον έχουμε αποβάλλει ολοσχερώς. Και συνεχίζει να φθίνει όσο περισσότερη φυσική και όσο περισσότερη φυσιολογία μαθαίνουμε. Που σημαίνει, πως όσο πιο πολλά μαθαίνουμε τόσο περισσότερο προσεγγίζουμε τις θέσεις των προσωκρατικών της Ιωνίας και της Αθήνας. Ο δρόμος της προόδου σε αυτό τουλάχιστον το θέμα είναι δρόμος επιστροφής στις αμμουδιές του Ομήρου – κι εδώ δεν αστειεύομαι. Εδώ ακριβολογώ.

Πρώτα λοιπόν αποβάλαμε τον αφελή ρεαλισμό όσον αφορά τις ιδιότητες που έχουν τα αισθητά. Δηλαδή τη μορφή τους, το χρώμα τους κ.λ.π. Σπανίως απαντά άνθρωπος σήμερα που να μην πιστεύει ότι το «μπλε» του εξωφύλλου αυτού εδώ, πάλι, του τετραδίου δεν είναι μέρος του εξωφύλλου μόνον. Όλοι, λίγο πολύ, ξέρουμε ότι το φαινόμενο «μπλε χρώμα» εξαρτάται και απ' την επιφάνεια των εξωφύλλων που αντανακλά μόνον μέρος του ορατού

φάσματος, αλλά και από τα ανθρώπινα μάτια (και τον εγκέφαλο) που είναι ευαίσθητα κι αντιδρούν σ' αυτό το μήκος κύματος.

Μετά αποβάλαμε τις αφελείς ιδέες όσον αφορά την ουσία των πραγμάτων: πειστήκαμε πως εκείνο που το μάτι και το χέρι μας πληροφορεί πως είναι μια συμπαγής αδιαπέραστη επιφάνεια αντιστοιχεί σε ένα αεικίνητο σμήνος ατόμων συνδεδεμένων μεν με ελκτικές δυνάμεις, αλλά διεσπαρμένων αραιά πολύ σε απέραντες εκτάσεις άδειου χώρου. Μάθαμε δηλαδή πως κι εδώ, όσον αφορά την ιδιότητα ενός πράγματος που το κάνει χειροπιαστό, τα χέρια και τα μάτια μας μάς παραπληροφορούν. Το τετράδιο είναι μεν χειροπιαστό, αλλά μόνο στο μέτρο που αλληλεπιδρά με το χέρι και το μάτι του ανθρώπου. Δηλαδή, η συγκεκριμένη μορφή της υλικότητάς του είναι εξαρτώμενη, είναι αποτέλεσμα αλληλοεπιδράσεως μεταξύ του σμήνους των αεικίνητων ατόμων που το συνιστούν και των άλλων που αποτελούν το χέρι, το μάτι και τον εγκέφαλό μου.

Αλλά δε σταματήσαμε εκεί. Έχοντας μπει πια στην τελική ευθεία που βγάζει στην Έφεσο και στην προπολεμική Αθήνα του Πρωταγόρα, επιταχύναμε την πορεία. Συγκεκριμένα, μ' έναν ελιγμό που έσεισε τον αφελή ρεαλισμό που 'χε απομείνει εκ θεμελίων, ο Einstein έδειξε πως αυτό που ισχύει για τα αισθητά (ότι δηλαδή δεν είναι αυθύπαρκτα, αλλά αλληλοεξαρτώμενα, ισχύει και για το φυσικό τους πλαίσιο, τον χώρο και το χρόνο. Οι αποστάσεις και οι διάρκειες έγιναν λοιπόν σχετικές, δηλαδή εξαρτώμενες απ' την επιτάχυνση των μέτρων και των σταθμών – των ωρολογιών μάλλον, που τις μετρούν και τις τεκμηριώνουν. Κι αυτό είχε, ως γνωστόν, τεράστιες επιπτώσεις.

Με το να δείξει δηλαδή ο Einstein την αναγκαιότητα να οριστεί ο χώρος και ο χρόνος βάσει μετρήσεων, καθιέρωσε το *πραγματιστικό* κριτήριο για την ταυτοποίηση της υπάρξεως. Βέβαια, στις επιστήμες πάντα γινόταν και γίνεται χρήση αυτού του κριτηρίου. Απόσταση ήταν πάντα αυτό που μετρούσε το μέτρο, μάζα η ζυγαριά, χρόνος το ωρολόι. Μόνο που πίσω απ' τις μετρήσεις ο αφελής ρεαλισμός, τόσο των επιστημόνων, όσο και του καθ' ενός, υπέθετε, όπως είπαμε, μια πραγματικότητα ανεξάρτητη των μετρήσεων. Στην περίπτωση των αισθητών, την ύλη – το άθροισμα της μάζας των πυρήνων όλων των ατόμων που συναπαρτίζουν το κάθε αντικείμενο.

Αλλά αν είναι κανείς συνεπής (κι ο Einstein παρεμπιπτόντως δεν ήταν) δεν μπορεί να το 'χει δίπορτο. Ή η ύπαρξη ενός πράγματος πιστοποιείται και καθορίζεται ως αποτέλεσμα της αλληλεπιδράσεως του ακαθόριστου πριν την αλληλεπίδραση κι άμορφου κάτι με κάποιο μέτρο –είτε είναι αυτό ένας άνθρωπος που αισθάνεται και νοεί είτε είναι ένας τεχνητός μετρητής– ή η δομή όλων των θετικών επιστημών καταρρέει. Και καταρρέει διότι αν δεν είναι πια ανάγκη να αποδείξεις εμπειρικά-πραγματιστικά την ύπαρξη και τη μορφή ενός οποιουδήποτε αισθητού πράγματος, τότε η ιστορία ότι τα μεσημέρια κάτω απ' τις συκιές εμφανίζονται νεράιδες που μας έλεγε η γιαγιά για να μην αλητεύουμε στη ζέστη τα μεσημέρια, είναι τόσο έγκυρη όσο η πρόταση ότι το αποστειρωμένο νερό βράζει στους 100 βαθμούς. Τόσο έγκυρη δηλαδή όσο κάθε έκφραση του φυσικού νόμου. Δε νομίζω πως χρειάζεται να επιμείνω εδώ περισσότερο – νομίζω πως οι τραγικές επιπτώσεις της αχρηστεύσεως του κριτηρίου είναι πρόδηλες.

Αυτή η αναγκαιότητα χρήσεως του πραγματιστικού-εμπειρικού κριτηρίου δεν ενοχλούσε τον αφελή ρεαλισμό μας στο παρελθόν, διότι τα αισθητά που μετρούσαμε –που ήταν αντικεί-

μενα μελέτης της Φυσικής– ήταν όντως αισθητά, δηλαδή ήταν ταυτοποιημένης και εγγυημένης υπάρξεως καθότι ήταν πράγματα ορατά στο γυμνό οφθαλμό ή το πολύ-πολύ στην όραση την ενισχυμένη απ' το τηλεσκόπιο ή το μικροσκόπιο. Άρχισε όμως να τον ενοχλεί και να τον εκφοβίζει, όταν προέκυψε η ανάγκη να πιστοποιήσουμε την ύπαρξη και να περιγράψουμε τη μορφή και το ποιόν πραγμάτων που δεν μπορούν να ταυτοποιηθούν με την αφή ή με την όραση –ανεξαρτήτως πόσο ενισχυμένη. Τότε είναι που οι επιπτώσεις της εφαρμογής του κριτηρίου φέρνουν το σύμπαν άνω κάτω. Τότε είναι που το άφατο, άμορφο, ακαθόριστο κάτι, όντως γίνεται πράγμα άλφα –ταλάντωση ενέργειας, συμβάν, όταν αλληλεπιδρά με τεχνητό σύστημα άλφα– και το ίδιο άφατο, άμορφο, ακαθόριστο κάτι γίνεται πράγμα βήτα – δηλαδή σωματίδιο, αντικείμενο, πράγμα, όταν αλληλεπιδρά με τεχνητό σύστημα βήτα. Τότε γίνεται εμφανής η σημασία της προτάσεως ότι το κάθε αισθητό είναι δημιούργημα συμπράξεως του ακαθόριστου κάτι και κάποιου αισθητηρίου το οποίο με τη σειρά του είναι αισθητήριο μόνο ως προς κάτι άλλο, μόνο ως αποτέλεσμα συμπράξεως με κάτι άλλο.

Οπότε, είναι άραγε τα αισθητά κατ' ανάγκη υλικά, με τη συμβατική έννοια του όρου – είναι οι εγκέφαλοι φτιαγμένοι από γεώδη φθαρτά αδρανή άτομα υδρογόνου, σιδήρου, άνθρακα κτλ.; Όχι βέβαια – όχι αν είμαστε συνεπείς: εν πρώτοις, δεν υπάρχει, δεν πρέπει να υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι η μορφή του καθ' ενός και οι ιδιότητές του (δηλαδή το κάθε τι που το καθιστά αισθητό) είναι αποτέλεσμα συμπράξεως ενός άμορφου, ακαθόριστου, αστάθμητου, άγνωστου κάτι και ενός συστήματος που διαθέτει αισθητήρια και συνείδηση – που είναι και τα δύο αναγκαία για την ταυτοποίησή του. Αλλά, επιμένει ο μέσα μας ανένδοτος, καίτοι πανικόβλητος, αφελής ρεαλιστής, καλά η μορφή, ας πούμε ότι η μορφή του αισθητού ανήκει στην κατηγορία των νοητών και την γεννά κάποια νόηση. Με το ακαθόριστο, άφατο, αστάθμητο κάτι, τι γίνεται; Δεν είναι αυτό το αρχέγονο υλικό που όπως μας δίδαξε ο Αριστοτέλης έχει αυτόνομη κι ανεξάρτητη ύπαρξη απ' το σύστημα αισθητηρίων με το οποίο αλληλεπιδρά; Και μιας και το 'φερε η κουβέντα, δεν είχαμε πει ότι και αυτό το ίδιο το σύστημα αισθητηρίων είναι κι αυτό ύλη απ' την οποία ένα άλλο σύστημα αισθητηρίων σμιλεύει ένα συνάνθρωπο;

Εύλογη η ένσταση, πάμε βρίσκουμε τον φυσικό του 21ού αιώνα και τον ρωτάμε: «Πες μας, τι μπορεί να είναι το ακαθόριστο, το άφατο κάτι πριν διαμορφωθεί αλληλεπιδρώντας; δεν πρέπει να 'ναι ένα σύνολο ατόμων κι ηλεκτρονίων, και δεν είναι αυτά ύλη;» – «Συγγνώμη, παιδιά», λέει ο Φυσικός, «αυτό που λέτε ύλη –δηλαδή άτομα και ηλεκτρόνια, δεν είναι καθόλου αρχέγονο, άφατο, ακαθόριστο κάτι. Είναι ήδη διαμορφωμένο έχοντας ήδη αλληλεπιδράσει με κάποιους μετρητές, αλλιώς δε θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε σμήνος ατόμων. Όσο για το τι ήταν αυτό το σμήνος πριν διαμορφωθεί σε σμήνος ατόμων, το μόνο που μπορώ να σας πω είναι πως πιθανό να ήταν σμήνος υπερχορδών». – «Σαν τις χορδές της λύρας που λέγαμε;», ρωτάει ο μέσα μας αριστοτελικός αφελής ρεαλιστής. – «Καμιά σχέση» μας απαντάει. «Με υπερχορδές εννοούμε ...ταλάντωση του κάτι». – «Του ποιου?» – «Του ακαθόριστου κάτι...» – «Μπέρδεμα!». – «Καθόλου μπέρδεμα» μας λέει. «Υπερχορδές είναι πια πολύ στυλιπνή, και διαυγής ιδέα». – «Μα οι ιδέες είναι πράγματα νοητά» – διαμαρτυρόμαστε. «Είναι τώρα σοβαρό αυτό να λέμε ότι η ύλη –τα άτομα και τα ηλεκτρόνια, είναι φτιαγμένα από ιδέες;»

Ο φυσικός μας κοιτάει κι αυτός μπερδεμένος γιατί ως άνθρωπος κουβαλάει κι αυτός μέσα του τον αφελή ρεαλιστή. — «Τι να σας πω βρε παιδιά» λέει: «Το μόνο που ξέρω είναι πως αν υποθέσω ταλαντώσεις του κάτι μη υλικού (με την έννοια που εννοούμε τους πυρήνες των ατόμων υλικούς) τότε έχω την πιο ικανοποιητική εξήγηση για το πως συγκροτείται αυτός ο κόσμος. Τώρα αν επιμένετε, ωραία! το κάτι που ταλαντώνεται μπορεί να μην είναι ιδέα, αλλά εν πάση περιπτώσει υλικό δεν είναι. Τελεία και παύλα».

Συμπέρασμα. Τα αισθητά δεν είναι υλικά με την έννοια που εννοεί την ύλη είτε ο Αριστοτέλης είτε ο κάθε νευροεπιστήμονας κι ο νευροφιλόσοφος που ισχυρίζεται πως μπορεί να δομήσει παραγωγικό πρότυπο για το πώς ο εγκέφαλος παράγει συνείδηση. Είναι βέβαια και άλλα συμπεράσματα που θα μπορούσε να συναγάγει κανείς απ' όλη αυτή την ιστορία, αλλά αυτό αρκεί για την περίπτωση μας. Αν λοιπόν ο εγκέφαλος του ανθρώπου, όπως άλλωστε κάθε αισθητό, δεν είναι συμβατική ύλη, θα μπορούσε να είναι, εν μέρει τουλάχιστον, ομοούσιος των νοητών τα οποία παράγει. Ίσως αυτή η κάπως μυστικιστική ιδέα υποβαστάζει και υποκινεί την τάση όλων όσοι αποβλέπουν, πίσω απ' την ποιοτική ανομοιογένεια εμπειριών και συμβατικής ύλης, σε μια φύση ενιαία, ομοιογενή και αδιαίρετη. Και σχεδόν όλοι μας αποβλέπουμε κι αναζητούμε μια τέτοια αποκατάσταση της ενότητας της φύσεως, όπως με πάθος και διαύγεια υποστηρίζουν ο Κριμπάς και ο Κούβελας.

Το ίδιο ακριβώς αποζητούν και οι αναγωγιστές, όπως η Ειρήνη Σκαλιώρα, ο Γιώργος Ζαρκαδάκης, ο Πόταγας κι ο Αντώνης Μοσχοβάκης, που κατά τη γνώμη μου μάταια προσπαθούν να την πετύχουν υποβιβάζοντας τα νοητά σε κάτι όχι απλώς αδρανές, αλλά σε κάτι ανύπαρκτο – δηλ. την συμβατική ύλη. Το ίδιο ακριβώς αποζητούν κι οι υπερρεαλιστές του Quartier Latin, τους οποίους, όπως νομίζω είπα και πρίν, ο φίλος μου ο Καραβάτος μνημονεύει με περισσή καλοσύνη κι επιείκεια, κι οι οποίοι προσπαθούν να το εκφράσουν με παραδοξολογίες του τύπου «άσθμα είναι 100% σωματικό και 100% ψυχολογικό», παραδοξολογίες που δε βγάζουν πουθενά, γιατί βγάζουν, απλούστατα, κι εδώ κι εκεί – δηλαδή παντού.

Το ίδιο αποζητούνε οι δυσареστημένοι με τους υλιστικούς μονισμούς όπως ο Searle και όπως πολλοί από μας που αρχίσαμε αυτήν την κουβέντα: ο Καραβάτος, ο Τζαβάρας, ο Κερασιδής, ο Πεφάνης, ο Παπαδόπουλος, η Ελένη η Σαββάκη και εγώ. Αλλά τώρα, αν δεν έχει γίνει λάθος και το συμπέρασμα που φτάσαμε στέκει – και έτσι δεν συντρέχει λόγος να θεωρούμε τα νοητά και τα αισθητά φύσει αντίθετα, τότε παρακάμπτεται το Καρτεσιανό αδιέξοδο και ανοίγει ο δρόμος για τη δόμηση παραγωγικού προτύπου που ενδέχεται να δείχνει πώς ο μη υλικός εγκέφαλος γεννά τον επίσης μη υλικό ψυχισμό μας.

V. Ramachandran & S. Blakeslee

Μόλις κυκλοφόρησε

Ερευνώντας τα μυστήρια του νου

Ερευνώντας το μυστήριο του νου

Φαντάσματα στον εγκέφαλο

V.S. Ramachandran & Sandra Blakeslee

Ένας ευφυέστατος «Σέρλοκ Χολμς» της νευροεπιστήμης περιγράφει τα πιο παράξενα κλινικά περιστατικά που διέγινωσε, αλλά και τα κρυφά μυστικά που αυτά μας αποκαλύπτουν για τη φύση του ανθρώπου και του νου. Δίνει απαντήσεις σε βαθιά και δύσκολα ερωτήματα για την ανθρώπινη φύση: Μεταξύ αυτών γιατί γελάμε ή γιατί παθαίνουμε κατάθλιψη, πώς εξασπατούμε τους εαυτούς μας και πώς ονειρευόμαστε, γιατί πιστεύουμε στον Θεό, κ.ά. Πρόκειται για μια εμπνευσμένη έρευνα στην οποία εξετάζεται το τελευταίο μεγάλο θέμα στην ιστορική: ο ανθρώπινος νους.

17 x 24 cm, σελ. 432 ISBN 960-524-193-5, Τιμή 18,50 €

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
 ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ
 ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583
 e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

E. Blair Bolles

Μόλις κυκλοφόρησε

Η «Εντολή» του Γαλιλαίου

Μια ανθολογία από σημαντικές στιγμές του επιστημονικού λόγου

Ο αναγνώστης θα βρει εδώ κείμενα του Ηροδότου, του Ντα Βίντσι, του Γαλιλαίου, του Νεύτωνα, του Βολταίρου, του Δαρβίνου, του Χάξλεϋ, του Αϊνστάιν, του Παβλόφ, του Πιαζέ, του Οπενχάιμερ, του Σαγκάν, του Λέβι και πολλών άλλων, τα οποία διαβάζονται αβίαστα, και μάλιστα με όποια σειρά επιθυμεί. Ένα πολύτιμο απόσπασμα, προσίτο και συναρπαστικό για τον αναγνώστη που δεν έχει ιδιαίτερη σχέση με την επιστήμη, αλλά συνάμα αρκετά διεκδικητικό ώστε να ικανοποιήσει και τους μηημένους.

17 x 24 cm σελ. 820 ISBN 960-524-187-0 Τιμή: 25,00 €

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
 ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ
 ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583
 e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr